

Odnos reflektivnog kognitivnog stila, religioznosti i nekih društvenih pitanja

Zulić, Mario

Master's thesis / Diplomski rad

2019

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **University of Zadar / Sveučilište u Zadru**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://um.nsk.hr/um:nbn:hr:162:721628>

Rights / Prava: [In copyright](#) / [Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2024-12-19**

Sveučilište u Zadru
Universitas Studiorum
Jadertina | 1396 | 2002 |

Repository / Repozitorij:

[University of Zadar Institutional Repository](#)

Sveučilište u Zadru

Odjel za psihologiju

Diplomski sveučilišni studij psihologije (jednopedmetni)

Mario Zulić

Odnos reflektivnog kognitivnog stila, religioznosti i nekih društvenih pitanja

Diplomski rad

Zadar, 2019.

Sveučilište u Zadru
Odjel za psihologiju
Diplomski sveučilišni studij psihologije (jednopedmetni)

Odnos reflektivnog kognitivnog stila, religioznosti i nekih društvenih pitanja

Diplomski rad

Student:
Mario Zulić

Mentorica:
Izv. prof. dr. sc. Irena Burić

Zadar, 2019.

Izjava o akademskoj čestitosti

Ja, **Mario Zulić**, ovime izjavljujem da je moj **diplomski rad** pod naslovom „**Odnos reflektivnog kognitivnog stila, religioznosti i nekih društvenih pitanja**“ rezultat mojega vlastitog rada, da se temelji na mojim istraživanjima te da se oslanja na izvore i radove navedene u bilješkama i popisu literature. Ni jedan dio mojega rada nije napisan na nedopušten način, odnosno nije prepisan iz necitiranih radova i ne krši bilo čija autorska prava.

Izjavljujem da ni jedan dio ovoga rada nije iskorišten u kojem drugom radu pri bilo kojoj drugoj visokoškolskoj, znanstvenoj, obrazovnoj ili inoj ustanovi.

Sadržaj mojega rada u potpunosti odgovara sadržaju obranjenoga i nakon obrane uređenoga rada.

Zadar, 5. travnja 2019.

Odnos reflektivnog kognitivnog stila, religioznosti i nekih društvenih pitanja

Sažetak

Uz sve popularnije istraživanje odnosa kognitivnih stilova i religioznosti, veći broj autora ispituje odnos kognicije i drugih društvenih stavova, te se koristi njima kako bi dobili bolji uvid u odnos religioznosti i različitih aspekata kognitivnog funkcioniranja. Sve veći broj radova potvrđuje negativnu povezanost religioznosti i reflektivnog kognitivnog stila, bio on mjeran objektivno ili putem samoprocjena ispitanika. No kod sagledavanja šire strukture društvenih stavova, dosadašnji nalazi upućuju na negativnu povezanost reflektivnog mišljenja i konzervativnih stavova, odnosno pozitivnu povezanost s liberalnim društvenim stavovima.

U istraživanju je sudjelovalo 378 ispitanika koji su putem *online* upitnika riješili produljenu verziju *Testa kognitivne reflektivnosti (CRT)*, te ispunili *Upitnik religioznosti, Skalu bitnih društvenih pitanja i Upitnik racionalnog i intuitivnog rasuđivanja (REI-10)*. Kod povezanosti društvenih stavova i kognitivne reflektivnosti dobivena je negativna povezanost reflektivnog kognitivnog stila s religioznosti i socijalnom pravdom te pozitivna povezanost sa seksualnim slobodama i modernizmom. Kod samoopisnih mjera kognitivnog stila, racionalno mišljenje je bilo negativno povezano s religioznosti i etnocentrizmom dok je pozitivna povezanost dobivena kod seksualnih sloboda i modernizma. Vjerovanje intuiciji je pozitivno povezano s religioznosti i socijalnom pravdom. Nadalje, kod objašnjenja varijabilnosti religioznosti pojedinca, i reflektivni kognitivni stil i društveni stavovi su se pokazali kao značajni prediktori religioznosti pojedinca. Kod društvenih stavova, stav prema seksualnim slobodama je bio značajni negativni prediktor religioznosti. Reflektivni kognitivni stil se također pokazao kao negativan prediktor religioznosti. Ispitana je povezanost različitih mjera kognitivne reflektivnosti te je dobivena pozitivna povezanost CRT-a i racionalnog mišljenja, te negativna povezanost CRT-a i vjerovanja intuiciji. Samoprocjene sklonosti racionalnom mišljenju i vjerovanja intuiciji nisu bili značajno povezani.

Ključne riječi: kognitivni stil, religioznost, seksualne slobode, etnocentrizam, socijalna pravda, modernizam

Relationship between reflective cognitive style, religiousness and some social questions

Summary

Along with ever more popular research on the association between cognitive styles and religiosity, numerous authors also examine the relationship of cognitive factors and other social viewpoints in order to gain deeper insight into the relationship between religiosity and various aspects of cognitive functioning. There are more and more empirical work indicating a negative association between religiosity and reflective cognitive style, whether measured objectively or via self-report. While taking into consideration the wider structure of social attitudes, recent findings point to a negative correlation between reflective thought and conservative values or, in other words, a positive correlation of reflective thought with liberal social attitudes.

In this research, there were 378 participants who completed an online questionnaire consisted of a lengthened version of Cognitive reflection test (CRT) and the Religiosity Questionnaire, Scale of Important Social Questions, and the Rational – Experiential Inventory (REI-10). Regarding the association between social attitudes and cognitive reflection, a negative correlation was found between reflective style and religiosity and social justice as well as a positive correlation of reflective style with sexual freedom and modernism. Self-reported rationality was negatively correlated with religiosity and ethnocentrism while it correlated positively with sexual freedom and modernism. Self-reported intuition had a positive correlation with religiosity and social justice. Furthermore, both the reflective cognitive style and social attitudes predicted religiosity in an expected way. Next, attitude towards sexual freedom was negative predictor of religiosity as well as a reflective cognitive style. The correlation between the two measures of cognitive reflection was tested and a positive correlation between the CRT and rational thought was found, as well as a negative correlation between CRT and following one's intuition. Self-reported tendencies towards rational thought and following one's intuition did not show no significant correlation.

Key words: cognitive style, religiosity, sexual freedom, ethnocentrism, social justice, modernism

Sadržaj

1. UVOD.....	1
1. 1. Religioznost.....	1
1. 1. 1. Definiranje psihologije religioznosti	1
1. 1. 2. Dimenzije religioznosti	2
1. 1. 3. Religioznost i inteligencija	3
1. 1. 4. Objašnjenja veze inteligencije i religioznosti	4
1. 2. Kognitivni stilovi	6
1. 2. 1. Intuitivnost-reflektivnost	7
1. 2. 2. Mjerenje intuitivnosti/reflektivnosti.....	9
1. 2. 3. Odnos reflektivnosti/intuitivnosti i inteligencije.....	11
1. 2. 3. Odnos reflektivnosti/intuitivnosti i religioznosti.....	11
1. 3. Društveni stavovi	13
1. 3. 1. Definiranje društvenih stavova	13
1. 3. 2. Društveni stavovi i kognitivni stilovi	16
2. CILJ, PROBLEMI I HIPOTEZE	17
2.1. Istraživački cilj	17
2. 2. Problemi	17
2. 3. Hipoteze	18
3. METODA	18
3. 1. Ispitanici.....	18
3. 2. Postupak.....	19
3. 3. Mjerni instrumenti	19
4. REZULTATI.....	23
5. RASPRAVA	31
6. ZAKLJUČAK	43
7. LITERATURA.....	44
PRILOG 1: Tablica interkorelacija svih ispitanih varijabli	51

1. UVOD

1. 1. Religioznost

1. 1. 1. Definiranje psihologije religioznosti

Zanimanje za religiju kao individualni i društveni fenomen traje koliko i sama religija, no sustavno istraživanje toga multidimenzionalnog konstrukta ne seže tako daleko u povijest. Međutim, proučavanje religioznosti također je bilo otežano činjenicom da su zaključci istraživača često odražavali njihov osobni stav i pristup religiji, kao što je to slučaj kod učenja Sigmunda Freuda koji je religioznosti pristupao s *apriori* ciljem – pokazati kako je više štetna nego korisna (Ćorić, 2003). Upravo su takve poteškoće – kasni početak sustavnog istraživanja te vrijednosna zasićenost istraživanja - ono što psihologiju religioznosti ističe kao posebnu granu psihologije. Malo je područja u psihologiji koja su imala potpuno oprečne ideje kojih su se njihovi autori čvrsto držali unatoč raznolikosti pristupa i novijim nalazima istraživanja. Dok je poznati psiholog William James prenaglašavao „momente intenzivne subjektivne svijesti“ (Ćorić, 1998, str. 21), Jesse Bering (2012) navodi kako je za istraživače kognitivnog usmjerenja religijsko razmišljanje „kao i svaka druga vrsta mišljenja, posljedica djelovanja mozga koji je katkad sklon činjenju pogrešaka. S obzirom na to, možda je razumljivo zašto svi, izuzev šačice učenjaka iz tog područja, religiju smatraju slučajnim nusproizvodom evolucije našeg uma“ (Bering, 2012, str. 20). Autorica Loewenthal (2000) govori o pozitivnim promjenama u proučavanju religioznosti, naročito u devedesetim godinama prošlog stoljeća. Kao pokazatelje tih promjena navodi: porast u broju metodološki neutralnih pristupa religioznosti, porast empirijskih istraživanja u području psihologije religioznosti, porast komentara psihologa i psihijatarata o dosadašnjem zanemarivanju religioznosti i o njegovom otklanjanju te značajan porast referenci vezanih za religiju, religioznost ili njezin utjecaj u udžbenicima psihologije (posebno iz područja ličnosti i socijalne psihologije) u ranim, a još više u kasnim, 90-im godinama prošlog stoljeća.

Bez obzira na mozaik pristupa i različitih gledišta na religioznost u psihologiji, nužno je postaviti općenitu definiciju prije dubljeg ulaska u analizu konstrukta. Tako se u psihologiji religioznosti pojam *religija* (u leksičkom smislu) definira kao određeni sustav shvaćanja, vjerovanja, ponašanja, obreda i ceremonija koji su u službi stavljanja pojedinca ili zajednice u odnos s Bogom (ili sličnim nadnaravnim entitetom/svijetom) i često u odnos jednih s

drugima žpri čemu pojedinac od tih sustava dobiva niz vrijednosti po kojima prosuđuje svijet oko sebe (English i English, 1976). Prema Ćoriću (2003), religija se očituje u tri različita aspekta: (1) kroz niz simbola i simboličkog izražavanja (npr. poseban jezik, obredi, različiti predmeti štovanja itd.), (2) u ljudskom zajedništvu i socijalnoj instituciji, što se posebice može vidjeti kod manjih mjesta gdje je crkvena zajednica iznimno važna i (3) u osobnom životu koji je nadahnut vjerom osobe. To također znači da čovjekov odnos prema nadnaravnom, direktnim ili indirektnim putem, utječe na njegov odnos prema sebi, prema drugima te prema svijetu oko sebe u širem smislu. U okviru ovog rada nastoji se dobiti uvid o povezanosti načina mišljenja pojedinca s njegovom tendencijom očitovanja religioznosti u navedenim različitim aspektima. Osim toga nastoji se razjasniti pitanje koliko je takva tendencija predvidljiva na temelju drugih društvenih stavova, a koliko na temelju kognitivnog stila pojedinca.

1. 1. 2. Dimenzije religioznosti

Pri istraživanju literature o religiji u okviru psiholoških stajališta, istraživanja i teorija, jasno je kako se radi o jednom kompleksnom i višedimenzionalnom fenomenu i konstrukt. Ćorić (2003) navodi kako pokušaju raščlanjivanja konstrukta religioznosti možemo pristupiti s tri različite pozicije. Prva pozicija je ona koja bi obuhvatila sadržaj ljudske religioznosti s dimenzijama mišljenja, osjećaja i djelovanja. Tako, na primjer, možemo imati dimenzije spoznaje, religioznih djelatnosti, emocionalnoga religioznog doživljavanja i slično. Nešto drugačija pozicija je više okrenuta ka socijalnoj psihologiji i mjerenju stavova pojedinaca, gdje religioznost pojedinca možemo promatrati kao internaliziranu osobnu vrijednost osobe. Posljednje gledište je funkcionalnog karaktera, odnosno ono ispituje različite odnose religioznih karakteristika s drugim ljudskim karakteristikama. Ovaj rad uzima u obzir sva tri pristupa baveći se karakteristikama pojedinca poput kognitivnih stilova (treći pristup), povezivanjem religioznosti sa sustavom vrijednosti osobe (drugi pristup), no uvažavajući različite dimenzije mišljenja, osjećanja te religijskog ponašanja kroz mjerenje same dimenzije religioznosti (prvi pristup) (Ljubotina, 2015).

Kako se razvijao konstrukt religioznosti, uzevši u obzir njegovu kompleksnost, tako su se razvijali i različiti modeli religioznosti. Jedan od klasičnih modela jest model prema kojemu postoji pet glavnih dimenzija religije: ideološki aspekt, ritualne prakse, religiozna iskustva, intelektualna dimenzija i značenje vjere za život (Stark i Glock, 1968). Preciznije, ideološki aspekt se odnosi na religijska vjerovanja, ritualne prakse na velik broj ponašanja poput

odlaska na misu, intelektualna dimenzija se odnosi na sam sadržaj vjere dok se značenje vjere za život zapravo odnosi na posljedice religioznosti pojedinca na druga životna područja, npr. voljnost da se uđe u brak s osobom druge religijske opredijeljenosti (Glock i Stark, 1968; Ćorić, 2003). Na temelju ovoga modela konstruiran je i *Upitnik religioznosti* (Ljubotina, 2015) na hrvatskom uzorku koji je korišten i u ovom radu, a koji obuhvaća tri velike dimenzije religioznosti: religijsko vjerovanje, religijska ponašanja i posljedice religioznosti na život pojedinca.

1. 1. 3. Religioznost i inteligencija

Prije nego su kognitivni stilovi postali fokus istraživanja kognitivne psihologije religioznosti, odnos kognicije i religioznosti ispitivan je uglavnom kroz istraživanja odnosa inteligencije i religioznosti. Kako bi se izbjegli metodološki i drugi nedostaci pojedinih istraživanja nužno je napraviti pregled rezultata nekoliko meta-analiza studija inteligencije i religioznosti. Prva takva, često citirana jest studija Zuckermana, Silbermana i Halla (2013) koja obuhvaća 63 istraživanja, a kao opći zaključak nudi negativnu povezanost inteligencije i religioznosti koja se kretala između $-.02$ do $-.25$, i bila nešto veća kod dimenzija religioznosti poput samog vjerovanja (npr. ideološki aspekt u ranije opisanom modelu Glocka i Starka (1968)), a nešto manja kod dimenzija koje su se odnosile na religijsko ponašanje. Međutim, autori upozoravaju na ograničenja studije poput bitne činjenice da su prikupljeni uzorci velikom većinom iz SAD-a (Zuckerman, Silberman i Hall, 2013). Nekoliko godina kasnije izvršena je revizija navedene meta-analize u kojoj su istaknute još neke manjkavosti studije te kontrolom nekih faktora, poput obrazovanja i kvalitete života, veza inteligencije s religioznošću postaje slabija, a u nekim slučajevima i neznčajna (Webster i Duffy, 2016). No, važnost i interes znanstvene zajednice za ovakve i slične nalaze očituje se u tome da je i ova revizija dobila svoj nastavak u radu Duttona i Van der Linden (2017) koji ističu kako je rad Webstera i Duffya (2016) koristio prestroge kriterije te upozoravaju na određene anomalije u korištenim uzorcima. Druga velika meta-analiza koju je nužno istaknuti nije imala nedostatak isključivo zapadnog uzorka jer je obuhvatila 137 različitih nacija, uključujući 6 825 adolescenata (Lynn, Harvey i Nyborg, 2009). Glavni nalaz autora bila je značajna pozitivna korelacija između prosječne razine inteligencije i postotka ateista u populaciji. Kvocijent inteligencije kod ateista bio je u prosjeku veći za šest jedinica u odnosu na vjernike. Korelacija koju su ovi autori dobili između ateizma i IQ-a iznosila je 0.60, što je značajno veća povezanost od one koju ističu Zuckerman i suradnici (2013).

Zadnja velika studija čiji su se autori bavili pitanjem odnosa religioznosti i kognitivnih sposobnosti te mogućih objašnjenja te veze jest studija autora Stankova i Leea (2018). Provedena na podacima više različitih izvora, istraživanje je obuhvatilo 8 883 sudionika iz 33 različite zemlje. Rezultati ovog istraživanja pokazali su da se veličina povezanosti između inteligencije i religioznosti razlikuje ovisno o tome promatra li se razina pojedinca ili razina zemlje. Tako je na razini pojedinca dobivena korelacija iznosila -0.199 , dok je na razini zemlje korelacija iznosila -0.420 kada su kognitivne sposobnosti operacionalizirane uz pomoć testa fluidne inteligencije, odnosno -0.536 kada su kao indikator korišteni rezultati PISA istraživanja (tj. međunarodna istraživanja procjena znanja i vještina petnaestogodišnjih učenika pod pokroviteljstvom OECD-a) iz 2015. Osim samih direktnih mjera, razni autori navode i nalaze koji pokazuju vezu između nekih distalnih pokazatelja inteligencije i religioznosti, kao što je nalaz o negativnoj vezi religioznosti i razini obrazovanja te negativnoj vezi religioznosti i veličine prihoda u većini zemalja svijeta ($N=286\ 769$) (Mesienberg i sur., 2012; Dutton i Van der Linden, 2017).

1. 1. 4. Objašnjenja veze inteligencije i religioznosti

Sva ranije navedena istraživanja ponudila su različita objašnjenja za poprilično konzistentne nalaze o negativnoj povezanosti religioznosti i inteligencije. U nastavku je istaknuto nekoliko objašnjenja važnih za ovaj rad zbog svoje teorijske primjerenosti i empirijske potpore (Dutton i Van der Linden, 2017).

Dutton i Van der Linden (2017) navode *model iracionalnosti religije (MIR)* kao model koji se često čini poput najočitijeg objašnjenja ove veze. Zagovaratelji ovog modela ističu kako je racionalnije ne vjerovati u Boga nego što je vjerovati. Budući da inteligencija predviđa sposobnost racionalnog mišljenja, osoba će, što je inteligentnija, biti manje religiozna. Tako npr. Dutton (2014, prema Dutton i Van der Linden, 2017) ističe kako su inteligentniji pojedinci skloniji ateizmu upravo zato što je ateizam više logičan, tj. racionalan u usporedbi s teizmom. Taj model sugerira da je vjerovanje u Boga iracionalno jer se postojanje Boga ne može logički dokazati kao i zbog postojanja racionalnih argumenata koji ukazuju na manjkavost religijskog vjerovanja i dogme koja ga prati. Dobar primjer takvog argumenta može se vidjeti u poznatom problemu „postojanja zla u svijetu gdje postoji Bog“, jednom od najpoznatijih paradoksa koji se često pripisuje antičkom filozofu Epikuru (Hume, 1907). U okviru toga modela Nyborg (2009) nudi objašnjenje veze inteligencije i religioznosti govoreći o mogućem smanjenju neizvjesnosti kao bitnom faktorom. Točnije, autor tvrdi kako

visoko inteligentni pojedinci, zbog bolje mogućnosti racionalnog rasuđivanja, nesigurnost i neizvjesnost kaotične stvarnosti smanjuju kroz razum, promišljanje i znanost dok oni koji su nešto manje inteligentni, zbog nedostatka "sredstava" za ovakav pristup neizvjesnosti i nesigurnosti mogu pribjeći religiji kao odgovoru. Kao najveći nedostatak ovoga modela, Dutton i Van der Linden (2017) ističu kako se prihvaćanje znanosti i sposobnost rasuđivanja pretjerano „miješa“ s ateizmom.

Drugačiji pristup objašnjenju veze religioznosti i inteligencije donose Dutton i Van der Linden (2017) na temelju ranije poznate, ali i kritizirane, *Savana-IQ* hipoteze (Kazanawa, 2012; Dutton, 2013). Glavna implikacija spomenute hipoteze jest da promjene i noviteti u okolini dolaze u nesklad s našim osnovnim instinktima pa jedna od glavnih uloga inteligencije postaje odmicanje od naših osnovnih instinkta kako bi uspješno pristupili i riješili probleme koje okolina postavlja pred nas, gdje se spominje analogija odlaska ljudi kao vrste iz Savane u, za njih, bolja područja. Na temeljima *Savana-IQ* hipoteze autori predlažu *Intelligence-Mismatch Association (IMA) Model*, odnosno *Model nesklada* gdje se riječ nesklad koristi za opis odnosa inteligentnog ponašanja i evolucijskih instinkta kojima se mora oduprijeti u svrhu bolje prilagodbe na okolinu (Dutton i Van der Linden, 2017). Glavnim odrednicama svog modela drže postavku prema kojoj je religioznost instinkt te je inteligencija zaslužna za odmicanje od tog instinkta. Kao jedan od nalaza koji ide u prilog postavljanju religioznog mišljenja u domenu evoluiranog instinkta, autori navode nalaze o povišenim razinama religioznosti u vremenu stresa (Newberg, D'Aquili i Rause, 2002). No ideja o religioznosti kao evolucijskoj domeni ili evolucijskom nusproduktu nikako nije nova. Bering (2012) u svojoj knjizi *Instinkt za Boga* navodi različite nalaze, opise istraživanja te objašnjenja koja idu upravo u tom smjeru. Jedan od primjera evolucijske perspektive (i mogući razlog razvijanja ove domene) jest onaj u kojemu autor istražuje „mogućnost da se Bog (i druga bića nalik njemu) razvio u ljudskom umu kao "adaptivna iluzija" koja je izravno pomogla našim precima da riješe jedinstven problem ljudskog ogovaranja“ (Bering, 2012; str. 21), u smislu pomoći religije kod održavanja moralnog i za društvo primjerenog ponašanja. Ovome u prilog ide i Koenigovo (2005) nalaženje indeksa nasljednosti za religioznost koji iznosi oko 0.4. Autori Dutton i Van der Linden razvijaju ideju Kazanawe (2012) odmičući od situacije pomicanja ljudi iz savane na moderne probleme, ističući kako nam inteligencija pomaže pri odmicanju od brzog instinktivnog ponašanja i sagledanju problema kako bismo ga što bolje riješili. Upravo taj dio njihovog modela može se povezati sa skupom istraživanja koja su se bavila odnosom reflektivnog kognitivnog stila i

religioznosti (Shenhav, Rand i Greene, 2012; Pennycook i sur., 2012; Pennycook i sur; 2016; Morgan, Wood i Caldwell-Harris, 2017).

Novo objašnjenje odnosa inteligencije i religioznosti ponudili su Stankov i Lee (2018) koji su na uzorku od 8883 sudionika dobili ranije istaknute, negativne korelacije između religioznosti i inteligencije, ne samo na razini zemlje ($r=-.42$), već i na razini pojedinca ($r=-.20$). Autori su pretpostavili kako bi za objašnjenje ove veze sindrom konzervatizma mogao biti od iznimne važnosti, što su ujedno i potvrdili rezultatima svoga istraživanja. Tako je dobiveno značajno smanjenje korelacija inteligencije i religioznosti na obje razine analize kada su parcijalizirani rezultati na nekim od mjera koje su korištene kako bi se zahvatio sindrom konzervatizma. U ovome su istraživanju to bile: (1) *tradicionalne vrijednosti* (nasuprot sekularnih), koje se odnose na naglašavanje važnosti religije, pokornost autoritetu i tradicionalnim obiteljskim vrijednostima; (2) *distanca moći* koja se odnosi na stupanj vjerovanja da moć treba biti stratificirana i koncentrirana na višim razinama vlasti te (3) *liberalizam/konzervatizam* (Stankov i Lee, 2018). Autori naglašavaju kako je važnost ovih nalaza u tome da su religioznost i inteligencija povezani jer je religioznost zapravo dio sindroma konzervatizma. Kao objašnjenje ovakvih nalaza navodi se "mogućnost da su ljudi s nižim rezultatima na testovima kognitivnih sposobnosti također oni koji imaju većih teškoća u shvaćanju kompleksnosti okoline i izazova u životu što onda dovodi do opiranja promjenama, prihvatanju nejednakosti te manje prijateljskim stavovima prema "vanjskim" grupama" (Stankov i Lee, 2018). Možemo primijetiti da je ovo objašnjenje prilično slično objašnjenju Nyborga (2009) o smanjenju neizvjesnosti i kaotičnosti vanjskog svijeta kroz religiju (koji je vezu inteligencije i religioznosti objasnio kroz model iracionalnosti religije). Istraživanje Stankova i Lee-a (2018) ukazuje na kompleksnost objašnjavanja religioznosti te stoga jedan od ciljeva ovog istraživanja postaje utvrditi zasebne doprinose reflektivnog kognitivnog stila i različitih društvenih stavova u objašnjenju religioznosti pojedinca kako bi se izbjegao uzak fokus istraživanja na isključivo kognitivne varijable.

1. 2. Kognitivni stilovi

Kognitivni stilovi označuju skupni naziv velikog broja varijabli koje pokušavaju objasniti individualne razlike u načinu mišljenja, procesiranja informacija iz okoline i reagiranja na njih. Relevantna definicija Witkina, Moorea, Goodenougha i Coxa (1977) govori da se kognitivni stilovi odnose upravo na spomenute individualne razlike, odnosno na razlike u načinu na koji ljudi percipiraju, misle, rješavaju probleme, uče i odnose se prema drugima.

Važno je istaknuti da se kognitivni stilovi ne vežu za pojedini proces obrade informacije, nego uključuju sve procese (i pridružene heuristike) na različitim razinama obrade – od perceptivne razine do metakognicije (Kozhevnikov, 2007). Neke od značajnijih podjela kognitivnih stilova su: konvergentno-divergentno mišljenje (Carey, 1991), ovisnost nasuprot neovisnosti o polju (Witkin i sur; 1954), (ne)tolerancija na nestabilnost (Kozhevnikov, 2007), konceptualna kompleksnost (Harvey, Hunt i Schroder, 1961), verbalist-vizualist (Paivio, 1971) te intuitivnost-reflektivnost (Frederick, 2005), koja je u fokusu ovoga rada.

Budući da je tijekom godina producirano velik broj podjela, često vrlo sličnih, izostanak integracije jest jedan od glavnih problema ovoga područja (Kozhevnikov, 2007). Još jedan bitan problem područja jest glavna eksperimentalna paradigma koja nalaže da se pred ispitanika stavlja zadatak koji se može riješiti na dva ili više načina. U situaciji kada način rješavanja nije eksplicitno određen, pojedinac će zadatak riješiti prema svojim preferencijama. Uzmemo li u obzir da su načini rješavanja (često) jednake vrijednosti, podjela može biti onoliko koliko je takvih zadataka. Sljedeći problem jest da je kod nekih podjela, kao kod podjele *intuitivnost-reflektivnost*, jedan način rješavanja bolji, odnosno točniji (Frederick, 2005) pa ne možemo do kraja govoriti o preferenciji potpuno odvojenoj od sposobnosti.

1. 2. 1. *Intuitivnost-reflektivnost*

Kao što je ranije istaknuto, fokus ovoga rada čini podjela kognitivnih stilova na intuitivan i reflektivan kognitivni stil. Bitno je napomenuti kako se u ranijoj literaturi (Bubić i Erceg, 2015; Zulić, 2016) ta podjela naziva intuitivnost-refleksivnost, no ovdje se predlaže prikladniji prijevod originalne podjele „intuitive-reflective“, kako pojam „refleksivan“ može označavati djelovanje na temelju refleksa, odnosno instinkta. Pojam „reflektivan“, s druge strane, upućuje na refleksiju kao promišljanje o danom problemu te se stoga okreće tom pojmu kod označavanja više analitičkog kognitivnog stila.

Intuitivan kognitivni stil okarakteriziran je brzim donošenjem odluka, korištenjem heuristika te uštedom kognitivne energije dok je reflektivni kognitivni stil (koji se često naziva i analitički), suprotno tome, okarakteriziran sporijim donošenjem odluka, više analitičkom pristupanju danom problemu i to na račun kognitivne energije, odnosno takav način mišljenja jest kognitivno skup (Frederick, 2005). Važna karakteristika kod analitičkog mišljenja jest ona koju je istaknuo Thurstone (1924; prema Zarevski, 2012) – sposobnost

odmicanja od instinktivnog, odnosno intuitivnog odgovora. To će značiti da će osobi koja teži reflektivnom kognitivnom stilu biti dostupan intuitivni odgovor, no upravo sposobnost da analizira taj odgovor i traga za drugim rješenjem (ukoliko intuitivan odgovor ne zadovoljava kriterij točnosti) jest ono što je specifično za reflektivan kognitivni stil (Frederick, 2005; Shenhav i sur., 2012; Pennycook i sur., 2016; Morgan i sur., 2017). Također, autorica Diamond (2013) ističe inhibicijsku kontrolu kao jednu od sržnih izvršnih funkcija te kognitivnu kontrolu (koja dolazi do izražaja kod zadataka kognitivne reflektivnosti) kao jednu njezinu facetu.

Druga važna specifičnost podjele kognitivnih stilova jest povezivanje, često i poistovjećivanje, podjele s dvoprocesnim teorijama mišljenja (Shenhav i sur., 2012; Pennycook i sur.; 2012; Pennycook i sur., 2016). Iako postoji velik broj dvoprocesnih teorija mišljenja (Stanovich, Toplak i West, 2008), vjerojatno je najpoznatija od njih podjela mišljenja na tip 1 i tip 2 mišljenje, koju je predložio poznati dobitnik Nobelove nagrade Kahneman (2013). Prema Kahnemanu (2013) postoje dva glavna sustava mišljenja - sustav 1 i sustav 2. Sustav 1, koji bi odgovarao intuitivnom stilu mišljenja, radi automatski i brzo, s malo ili bez napora i s njime se ne može upravljati voljom. Suprotno tome, sustav 2 usmjerava pozornost na napore mentalne aktivnosti (npr. složeno računanje). Autor također naglašava povezanost i konstantnu prisutnost oba načina mišljenja: "...većina onoga što mislite (Sustav 2) i činite ima svoj izvor u Sustavu 1, ali Sustav 2 preuzima nadzor u trenutku kada stvari postanu teške i, najčešće, ima posljednju riječ. Podjela rada između Sustava 1 i Sustava 2 vrlo je učinkovita, tj. umanjuje napor i optimizira učinak" (Kahneman, 2013; str. 33). Ono što je iz ove teorije bitno za ovaj rad, u svjetlu nekih ranije spominjanih teorija poput „modela nesklada“, jest ideja o različitoj evolucijskoj starosti tih dviju sustava. Sustav 1 predstavlja evolucijski stariji sustav, dok sustav 2 predstavlja sustav koji se pojavio kasnije u evolucijskoj povijesti čovjeka. Nastavak te ideje jest da je sustav 1 onaj koji dijelimo sa životinjama, dok je sustav 2 jedinstven za ljude (Kahneman, 2013; Mithen 1996, prema Evans, 2006).

Zadnja tema koja je važna za podjelu kognitivnih stilova, odnosno sustava mišljenja jest postavka Kahnemana (2013) da Sustav 2 preuzima ulogu nadzornika ili kontrolora procesa koje Sustav 1 izvodi. Ovakav odnos sustava mišljenja usko je povezan s teorijom asimetrije vjerovanja i nevjerovanja (Gilbert, Krull, Malone, 1990; Pennycook i sur., 2012) koju je prvi predložio, u nešto različitom obliku, poznati filozof Baruch de Spinoza u sedamnaestom stoljeću (Khaneman, 2013). Teorija nalaže postojanje dvaju važnih koraka u procesiranju

informacija koje primamo. Prvi korak odnosi se na automatsko prihvaćanje svake informacije koju pojedinac primi (i razumije), kao točne. Drugi korak predstavlja evaluaciju primljene informacije kako bi se kritički promotrila te donijela odluka o njezinu vjerovanju ili odbacivanju. Pennycook i suradnici (2012) ističu kako je prema teoriji prvi korak automatski, intuitivan i bez kognitivnog opterećenja, što bi odgovaralo sustavu 1, dok je drugi korak evaluacije i potencijalnog nevjerovanja, pod našom kontrolom, sporiji i kognitivno zahtjevan, što je ekvivalent mišljenja sustava 2. U prilog postavkama ove teorije idu i nalazi Gilberta i suradnika (1990) u kojima je prikazano da su sudionici bili spremniji prihvatiti lažnu informaciju kao točnu ako su imali ometajući zadatak u vremenskom intervalu u kojemu se predviđa odvijanje drugog koraka u obradi informacije, odnosno njezina evaluacija.

1. 2. 2. Mjerenje intuitivnosti/reflektivnosti

Mjere kognitivnih stilova mogu se podijeliti na objektivne i samoopisne (Van Hiel, Onraet i De Pauw, 2010), što vrijedi i za podjelu stilova na reflektivni i intuitivni. Ovdje je bitno istaknuti da kada se govori o *objektivnim* mjerama kognitivnog stila ne misli se na metrijsku karakteristiku objektivnosti kao jednu od glavnih karakteristika mjernih instrumenata u društvenim znanostima (Milas, 2008) nego na podjelu mjera na one gdje se promatra manifestacija kognitivnog stila i one gdje se oslanjamo na promišljanje o vlastitom kognitivnom stilu. Kod objektivnog pristupa mjerenju kognitivnog stila kao najpoznatija mjera postavlja se ranije spomenuti *Test kognitivne reflektivnosti (CRT)* (Frederick, 2005). Test mjeri sposobnost odgađanja intuitivnog odgovora u korist reflektivnog (točnog) odgovora. Iako ima samo tri čestice, pokazao je dobre mjerne karakteristike (Frederick, 2005) te je korišten u velikom broju studija koje su izučavale odnos religioznosti i kognitivnih stilova (Shenhav i sur., 2012, Pennycook i sur., 2012; Zulić, 2016; Pennycook i sur., 2016). S obzirom na njegovu popularnost, kako bi se povećao raspon odgovora, no i smanjio moguć efekt poznatosti pri rješavanju, veći broj autora generirao je nove čestice sličnog tipa (Toplak, West i Stankovich, 2014; Thomson i Oppenheimer, 2016; Primi i sur. 2016). Primjer takve čestice jest: "Josip je dobio ocjenu koja je istovremeno petnaesta najviša i petnaesta najniža ocjena u razredu. Koliko učenika ima u njegovom razredu?", gdje se kao intuitivan odgovor javlja broj 30, no ispitanici trebaju inhibirati bilježenje prvog, netočnog odgovora, te promišljanjem doći do toga da je točno rješenje 29 (Toplak, West i Stankovich, 2014).

Slično mjerenju reflektivnosti putem opažanja uspješnosti na zadacima kognitivne reflektivnosti, Morgan, Wood i Caldwell-Harris (2017) ističu logičke silogizme koji suprotstavljaju logički točne, ali neintuitivne zaključke iz premisa te korištenje zadataka vjerojatnosti, u kojima intuitivni pojedinci daju veću težinu scenariju koji prethodi zadatku i tako narušavaju statistički (točan) odgovor. Primjer takvog logičkog silogizma je /Sve ptice mogu letjeti/, /Pingvini su ptice/ iz čega proizlazi /Pingvini mogu letjeti/ te ispitanik treba označiti je li takav zaključak valjan. Iako ovaj zaključak nije točan (u stvarnome životu), logički jest valjan. S druge strane, primjer statističkog zadatka glasi: "U vojnoj postrojbi nalazi se 993 muškarca i 7 žena. Vanja je izuzetno osjećajna osoba koja obožava duge razgovore uz kavu. Što je vjerojatnije? a) Vanja je muškarac ili b) Vanja je žena"¹. Ovdje se osoba mora usredotočiti na statističku vjerojatnost jednog i drugog odgovora te se odmaknuti od utjecaja scenarija koji izaziva rodne stereotipe (ili bi barem trebao u ovome slučaju).

Osim opažanja ponašanja, što predstavlja objektivnu mjeru reflektivnosti, u nekoliko su istraživanja (Aarnio i Lindeman, 2005; 2007; Bubić i Erceg, 2015) korištene i mjere samoprocjene, gdje je najčešće korišten *Upitnik racionalnog i intuitivnog rasuđivanja (REI-10)* (Norris, Pacini i Epstein, 1998), a na kojemu pojedinci sami procjenjuju koliko su skloni analitičkom pristupu informacija iz okoline te, s druge strane, koliko su skloni vjerovanju vlastitoj intuiciji. Opisana razlika čini osnovu za podjelu mjera kognitivne analitičnosti na samoopisne, gdje pojedinci sami opisuju preferiran način mišljenja putem različitih čestica na skali, i objektivne gdje se objektivno promatra analitičnost ponašanja ispitanika u danoj situaciji, poput one kada rješava *Test kognitivne reflektivnosti* (Van Hiel, i sur., 2010). Važno je istaknuti da su takvi različiti pristupi mjerenju moguć uzrok razlika u rezultatima različitih istraživanja koja su se bavila korelatima analitičkog kognitivnog stila. Van Hiel, i suradnici (2010) navode upravo razlike korištenim mjernim tehnikama kod obuhvaćenih studija u svojoj meta-analizi kao moguć razlog razlike rezultata u odnosu na nešto raniju meta analizu slične tematike (Jost i sur., 2003), točnije odnosa društvenih stavova i kognitivnih stilova. Naime, dok su Van Hiel i suradnici (2010) bili usmjereni na studije koje su provedene objektivnim tehnikama ispitivanja kognitivnih stilova, Jost i suradnici (2003) obuhvatili su velik broj studija koji je koristio samoopisne mjere, što predstavlja moguć razlog u razlikama osnovnih nalaza ovih dviju metaanaliza. S obzirom na to, jedan od ciljeva ovog istraživanja postaje provjera povezanosti kognitivne reflektivnosti i društvenih stavova koristeći oba

¹ Primjeri su generirani na temelju primjera opisanih u pregledu istraživanja Morgana i suradnika (2017)

načina mjerenja kognitivnog stila te ispitati povezanost između rezultata postignutih na objektivnoj mjeri (*CRT*) i onoj samoopisnog tipa (*REI-10*).

1. 2. 3. Odnos reflektivnosti/intuitivnosti i inteligencije

Nerijetko se čestice *Testa kognitivne reflektivnosti*, naročito u medijima, zamijene za one na testovima inteligencije (npr. portal Zadovoljna.hr, 2016) te se postavlja pitanje u kakvom su odnosu reflektivnost/analitičnost i kvocijent inteligencije. Povezanost s IQ-om predvidio je Thurstone (1924; prema Zarevski, 2012), no ovo pitanje često je prisutno i u suvremenim istraživanjima. Od same konstrukcije *Testa kognitivne reflektivnosti*, koji danas zauzima mjesto među najpoznatijim mjerama kognitivne reflektivnosti/intuitivnosti, autor Frederick (2005) ističe bitne razlike u faktorima koje zahvaćaju testovi inteligencije u odnosu na *CRT*, iako preklapanje postoji. Primjerice, dobivena je pozitivna umjerena korelacija *CRT-a* s mjerom opće inteligencije ($r=.43$) kao i s *ACT* testom (jedan od poznatijih prijemnih ispita na američkim fakultetima) ($r=.46$). Autor test obilježava kao konstruiran za mjeriti "sposobnost ili dispoziciju odupiranja bilježenja odgovora koji prvi padnu na pamet" (Frederick, 2005; str. 35). Shenhav i suradnici (2012) izvještavaju o značajnim korelacijama rezultata *CRT-a* i mjerama IQ ($r=.27$ kod verbalnog testa te $r=.34$ kod testa matrica). U istom smjeru o korelacijama izvještavaju i Razmyar i Reeve (2013) koji nalaze korelaciju $r=.53$. O tome odnosu govore i Toplak, West i Stanovich (2011) ističući razlikovanje racionalnosti od inteligencije. Za tu vrstu kognitivne "angažiranosti" *CRT* predstavlja bolju mjeru od standardnih IQ testova.

1. 2. 3. Odnos reflektivnosti/intuitivnosti i religioznosti

Ideja o povezanosti religioznosti i kognitivnih stilova nije nova. Allport (1967) koristi kognitivne stilove kao moguće objašnjenje veze između intrizične/ekstrizične religioznosti i sklonosti predrasudama prema manjinama. No današnji način istraživanja odnosa kognitivnih stilova i religioznosti postaje popularan tek u posljednjih deset godina.

Početak povezivanja religioznosti i načina mišljenja čine Aarnio i Lindeman (2005; 2007). Kroz dvije studije autori nalaze pozitivnu povezanost između sklonosti analitičkom mišljenju i vjerovanja u paranormalno te sklonosti intuitivnosti i religioznosti. Valja istaknuti da su se u svojim istraživanjima oslanjali na samoopisne mjere, tj. *Upitnik racionalnog i intuitivnog mišljenja* dok su istraživanja s *Testom reflektivnog mišljenja* krenula nešto kasnije. Točnije, Shenhav i suradnici (2012) nalaze vezu između intuitivnog

mišljenja i religioznosti, koja ostaje značajna i nakon kontrole čimbenika poput obrazovanja, dobi, spola i religijskog odgoja. Zanimljivo je istaknuti kako je korelacija manja uključenjem mjera konzervatizma, no i dalje ostaje značajna. U istom radu opisan je i prvi eksperimentalni nacrt koji je uključivao prisjećanje i zapisivanje kratke anegdote o tome kako su sudionike ili „intuicija“ (prva eksperimentalna grupa) ili „analitičko mišljenje o problemu“ (druga eksperimentalna grupa) doveli do nekog pozitivnog ishoda u životu. Autori su nakon te vježbe pisanja, odnosno eksperimentalne manipulacije, našli značajnu razliku između grupa na mjerama religioznosti, što potvrđuje mogućnost trenutnog "pomicanja" ka jednom kognitivnom stilu. Još eksperimentalnih nalaza gdje je korišteno tzv. udešavanje ili *priming* donose Gervais i Norenzayan (2012) koji tvrde kako udešavanje ka analitičkom kognitivnom stilu dovodi do smanjenja religioznosti. Osim *CRT-a*, korištene su i neke druge mjere analitičkog mišljenja. Pennycook i suradnici (2013) pokazali su da je i uspješnost u rješavanju logičkih silogizama važna za religioznost. Naime, uspješnost u silogizmima, u kojima je nužno dati prednost logičkim pravilima bez obzira na to koliko se zaključak koji nužno slijedi iz premisa čini "nelogičan", bila je negativno povezana s religioznošću sudionika. Osim ovog tipa zadataka, korišteni su i jednostavni scenariji u kojima je za točnost potrebno dati prednost statističkim pravilima iako se odgovor može "činiti krivim" (Pennycook i sur., 2014). Kao zaključak o odnosu religioznosti i kognitivne reflektivnosti valja iznijeti nalaze prve meta-analize ovog istraživačkog problema. Pennycook i suradnici (2016) obuhvatili su trideset i jednu studiju, koje imaju ukupan uzorak preko 15 000 pojedinaca, te iznose opći zaključak kako je reflektivni, odnosno analitički, kognitivni stil negativno povezan s religioznošću ($r \approx -.2$).

Istraživanjima koja su se bavila ovim pitanjima upućene su i neke kritike koje su sumirali Morgan, Wood i Caldwell-Harris (2017). Jedan dio kritika usmjeren je na objašnjenje veze religioznosti i kognitivne reflektivnosti, posredstvom inteligencije. Točnije, Razmyar i Reeve (2013) tvrde kako je inteligencija primarni pokretač toga odnosa, a ne kognitivni stilovi, no veći broj studija (Shenhav i sur., 2012; Pennycook i sur. 2012) dobio je upravo suprotne rezultate. Osim toga, Pennycook (2014) je objavio javnu kritiku uz komentar Razmyaru i Reeveu zbog izostanka isticanja bitnih nalaza iz polja. Važno je istaknuti kako su Zuckermann i suradnici (2013), autori jedne od važnijih meta-analiza odnosa religioznosti i inteligencije, ponudili upravo kognitivne stilove kao objašnjenje dobivene negativne povezanosti tih dvaju konstrukta. Druga kritika odnosi se na prividni efekt rasporeda rješavanja mjernih instrumenata. Točnije, rješavaju li sudionici najprije *CRT* pa mjere

religioznosti ili obrnuto. Prema nekim je autorima (Finley i sur., 2015; prema Morgan i sur., 2017) to važno za rezultate, no Pennycook i suradnici (2016) su u svojoj meta analizi pokazali da su u oba uvjeta rezultati istoznačni.

Zanimljivo je kako se s pitanjem kognitivnih stilova i religioznosti mogu povezati i neki nalazi povezani s biološkim osnovama mišljenja. Stoga je važno istaknuti da je u nedavnom istraživanju Cristoforija i suradnika (2016) utvrđena i neurofiziološka osnova za povezivanje religioznosti s kognitivnom fleksibilnošću, odnosno otvorenošću. Točnije, nalazi istraživanja provedenom na 116 vijetnamskih veterana s traumatskim ozljedama mozga, uz kontrolnu skupinu od 32 zdrava pojedinca, ukazuju na to da su oni pojedinci kojima je oštećen dorsolateralni prefrontalni korteks češće imali fundamentalna religijska vjerovanja te su bili manje kognitivno fleksibilni. Valja istaknuti da se ne smije izjednačiti religijski fundamentalizam, koji je često povezan s neadaptivnosti (Koenig i Larson, 2001; Marks, 2005; Bering, 2011), s religioznošću koja ne odmaže pojedincu u terminima mentalnog zdravlja. Dapače, može imati pozitivan efekt na mentalno stanje osobe (Marks, 2005; Green i Elliot, 2010) kao što to mogu imati i razni oblici meditacije i spiritualnosti (Mohandas, 2008). S obzirom na sve veću pažnju koje ovo istraživačko pitanje izaziva, jedan od ciljeva ovog istraživanja bio je ispitati odnos religioznosti i reflektivnog kognitivnog stila, mjenjenog objektivnim, odnosno direktnim, (*CRT*) i samoiskaznim, mjerama (*Upitnik racionalnog i intuitivnog mišljenja*) načina mišljenja.

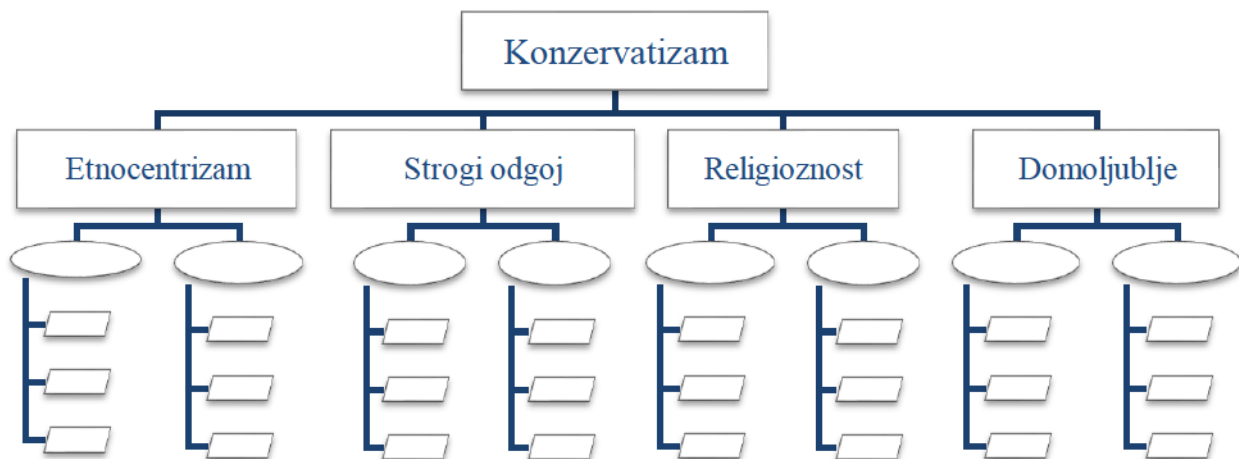
Za ovo istraživanje kao važan korelat kognitivnih stavova postavljaju se, osim religioznosti, i ostali društveni stavovi, no prije pregleda relevantne literature iz područja nužno je opisati društvene stavove kao zaseban konstrukt.

1. 3. Društveni stavovi

1. 3. 1. Definiranje društvenih stavova

Govoreći na najopćenitijoj razini, stavovi podrazumijevaju evaluaciju objekata i događaja oko nas te imaju tri osnovne komponente: afektivnu, ponašanje i kognitivnu (Hewstone i Stroebe, 2003). Društveni se stavovi odnose na specifičnu vrstu stavova, odnosno to su svi stavovi kojima je objekt bilo koje pitanje koje je bitno za društvenu zajednicu (Milas, 2004). Milas (1998) ih definira kao "temeljne odrednice na kojima počiva kategorijalni sustav procjenjivanja društvene zbilje" (Milas i Rihtar, 1998, str. 896). Daljnja specifičnost ove vrste stavova je "...da se u stavu prema nekom društvenom problemu prepoznaje očitovanje

dosljednog ideološkog opredjeljenja ... [te nastojanje] ...da se na temelju njihove međusobne povezanosti mogu utvrditi temeljne odrednice na kojima počivaju" (Milas, 2004; str. 12). Takav pristup izučavanja stavova se naziva taksonomskim, a proširio se s pojavom i primjenom faktorske analize koja je omogućila utvrđivanje latentnih dimenzija političkih stavova, tj. utvrđivanje organizacije takvih stavova koja bi se mogla nazvati ideologijom (Milas, 2004). Najpoznatiji model društvenih stavova predložen je od Eysencka (1954; prema Milas, 2004) koji će kasnije postati svojevrsna paradigma za modele koji slijede. Prije objašnjenja modela bitno je objasniti organizaciju stavova prema takvom modelu. Na najnižoj razini nalaze se specifična mišljenja (npr. ne želim raditi nedjeljom), na razini iznad toga su smještena uobičajena mišljenja (nedjelja je Božji dan odmora), nakon čega dolaze stavovi (religioznost) te je na najvišoj razini postavljena ideologija (konzervatizam).

Slika 1. Povezanost i organizacija specifičnih (romb) i uobičajenih (elipsa) mišljenja, stavova i ideologije (Eysenck, 1954; prema Milas, 2004)

Na Slici 1. prikazana je takva struktura sa svim glavnim društvenim pitanjima u modelu Eysencka (1954), pri čemu su specifična mišljenja prikazana u obliku romba, uobičajena mišljenja kao elipse, dok su glavni društveni stavovi prikazani svojim nazivima: etnocentrizam, strogi odgoj, religioznost i domoljublje koje objedinjuje glavni faktor, odnosno ideologija, koju ovdje predstavlja konzervatizam. Dakle, specifična mišljenja predstavljaju situacijski uvjetovana i promjenjiva mišljenja, dok ona uobičajena pokazuju stabilnije obrasce mišljenja. Više se takvih mišljenja formira u stav. Budući da su stavovi o bitnim društvenim pitanjima često povezani, oni se mogu svesti na nadređene konstrukte

koji stoje iza njihovog kovariranja. Ovakav tip modela naziva se vertikalnim te u svom modelu Eysenck (1954) pretpostavlja dvije glavne dimenzije. Prva od tih je *radikalizam-konzervativizam*, gdje se konzervativna ideologija vezuje uz domoljublje, nacionalizam, religioznost, zalaganje za privatno vlasništvo te za strože kažnjavanje zločinaca. S druge strane, radikalizam je obilježen pozitivnim stavovima prema mirotvorstvu, seksualnim slobodama, komunizmu i kontroli rađanja. Druga dimenzija se, u hrvatskom jeziku (Milas, 2004), naziva *društvena neosjetljivost-društvena osjetljivost* i dok je prva obilježena zagovaranjem smrtne kazne, strogih kazni, rastave braka, seksualnih sloboda i neizbježnosti rata, druga je označena mirotvorstvom i religioznošću. Opisani, najpoznatiji model, nije jedini koji je pokušao opisati temeljne dimenzije društvenih stavova i mišljenja. Iako klasična, teorija Eysencka (1954) ostaje kao ona koja je dobila najviše empirijskih potvrda (Milas, 2004).

Iznimno važna karakteristika organizacije društvenih stavova njihova je promjenjivost u kontekstu vremena, unutar iste kulture kao i očekivane međukulturalne razlike u organizaciji stavova (Milas i Rihtar, 1998). Upravo je iz toga razloga važno ispitivati društvene stavove instrumentima primjerene kulturi i vremenu u kojemu se istraživanje provodi. Kada govorimo o društvenim stavovima u Hrvatskoj, promjenjivost se također može iščitati u relevantnoj literaturi (Milas i Rihtar, 1998; Milas, 2004, Milas, Mlačić i Mikloušić; 2013). Ti nalazi dobiveni su uvelike primjenom *Ljestvice bitnih društvenih pitanja* (Milas, 2004), koja je kreirana po uzoru na *Ljestvicu konzervativizma* Wilsona i Pattersona (1967). Kod primjene takvog mjernog instrumenta sudionici evaluiraju različite društvene konstrukte, odnosno društvena pitanja/probleme poput prostitucije, školskih uniformi, teorija evolucije i slično, ocjenjivanjem takvoga pitanja kao pozitivnoga, negativnoga ili onoga o kojemu nemaju mišljenje. Ovakav način neki autori smatraju velikim napretkom u ispitivanju društvenih stavova (Milas, 2004). Milas i Rihtar (1998) u poslijeratnoj Hrvatskoj nalaze trofaktorsku strukturu stavova gdje su se kao bitni stavovi izdvojili etnocentrizam, religioznost i spolne slobode. Kao nešto slabije zastupljeni faktori istaknuli su se i tradicionalizam te strogost. Trofaktorska se struktura pokazala konzistentnom s obzirom na različite uzorke, mjerne instrumente i vremenske točke. Autori naglašavaju određena nepodudaranja sa sveobuhvatnim modelom Eysencka (1954). Opažen je izostanak određenog hijerarhijski nadređenog faktora u kojemu su ova tri konstrukta podjednako zastupljena. U nešto novijem istraživanju, Milas i suradnici (2013) predstavljaju novu *Ljestvicu bitnih društvenih pitanja* koja ima zadovoljavajuće metrijske karakteristike te

obuhvaća noviju strukturu društvenih stavova u Hrvatskoj koja se sastoji od pet velikih faktora: religioznost, seksualne slobode, etnocentrizam, modernizam i socijalna pravda. Upravo je ta struktura društvenih stavova ispitana u ovome istraživanju. Osim njezine recentnosti, kao veliku prednost korištenja *Ljestvice društvenih stavova* (Milas i sur., 2013) nužno je istaknuti i kulturalnu podudarnost s ciljnim uzorkom ovoga istraživanja.

1. 3. 2. Društveni stavovi i kognitivni stilovi

Jedno je od pionirskih istraživanja povezanosti kognitivnih stilova i društvenih stavova istraživanje javnih govora liberalnih, umjerenih i konzervativnih političara 1983. godine. U istraživanju autor Tetlock (1983) koristi javne govore političara kao neizravnu mjeru njihova kognitivna stila te nalazi da su konzervativni politički govornici skloni koristiti manje kompleksne rečenice, manje kategorija (npr. dobro i loše) te se oslanjaju na jednostavna pravila govoreći o istim pitanjima u usporedbi s umjerenim političarima i onima liberalnog svjetonazora. O ideji povezivanja društvenih stavova s kognicijom govori i Sidanius (1985) koji nudi pojam „kognitivno funkcioniranje“, a po svojim značajkama slični definicijama kognitivnih stilova. Točnije, taj pojam uvodi kao nadređeni konstrukt koji obuhvaća kognitivnu kompleksnost, odnosno broj kategorija/dimenzija kojim osoba raspolaže u doživljavanju svoje okoline, toleranciju na dvosmislenost, kognitivnu fleksibilnost (razina spremnosti na promjene u subjektivnom doživljaju dolaskom objektivnih promjena u okolini pojedinca) i slične konstrukte. Sidanius (1985) opisuje različite teorije koje povezuju kognitivno funkcioniranje i društvene stavove od kojih je za ovaj rad najvažnija *Teorija autoritarne ličnosti* (Adorno i sur., 1950; prema Sidanius, 1985). Ukratko, teorija autoritarne ličnosti opisuje kognitivno funkcioniranje konzervativnih pojedinaca kao manje sofisticirano od onoga kod liberala; ovo nadalje znači da će liberali biti skloniji kritičkom promišljanju, imati veću toleranciju na dvosmislenost, kao i nižu potrebu za zatvorenosću, simetrijom i redom. Autor također ističe kako je upravo ta teorija dobila najviše potpore u njegovoj empirijskoj provjeri. Iako je ovo jedna od najranijih takvih teorija, broj objašnjenja i povezivanja konzervativnih stavova i desne političke orijentacije sa spomenutim ili sličnim, kognitivnim varijablama s vremenom je rastao. Tako autori Van Hiel, Onraet i De Pauw (2010) u svojoj meta-analizi, koja je ukupno uključila preko 29 000 ispitanika, iznose brojne nalaze povezivanja društvenih stavova s kognitivnim stilovima mjerenim objektivnim mjerama, ali i mjerama samoiskaza. Kao glavne nalaze autori ističu stavove desnog političkog spektra povezanih s kognitivnom rigidnošću, netolerancijom na dvosmislenost, manjom razinom kognitivne kompleksnosti, ovisnosti o polju i nižim

kognitivnim sposobnostima. Nadalje, Jost i suradnici (2003) u meta-analizi sličnog istraživačkog problema nalaze značajne povezanosti između socijalnog konzervatizma i varijabli koje su predstavljale različite značajke kognitivnog stila: dogmatizma, netolerancije na dvosmislenost, izbjegavanje neizvjesnosti, integrativne kompleksnosti, otvorenosti iskustvu, epistemološke potrebe za postizanjem reda, strukture i "zatvorenosti" (u originalu *closure*). Kada govorimo specifično o analitičkom kognitivnom stilu, Talhelm i suradnici (2015) nalaze da liberali imaju više analitički kognitivni stil, nego konzervativci u SAD-u. Da nije riječ o efektu specifičnom za zapadnu kulturu govori to da su autori dobili isti nalaz i na poduzorku iz Kine. Obzirom na pažnju posvećenu vezama kognitivnih stilova i društvenih stavova jedan od ciljeva ovog rada jest ispitati povezanost reflektivnog kognitivnog stila i određenih društvenih stavova na uzorku hrvatskih ispitanika, točnije stavova prema religioznosti, etnocentrizmu, seksualnih sloboda, modernizma i socijalne pravde.

2. CILJ, PROBLEMI I HIPOTEZE

2.1. Istraživački cilj

Cilj istraživanja bio je ispitivanje povezanosti reflektivnog kognitivnog stila i društvenih stavova religioznosti, etnocentrizma, seksualnih sloboda, modernizma, seksualnih sloboda i socijalne pravde. Reflektivni kognitivni stil je mjeren neposredno, tj. *objektivno*, te su korištene i samoprocjene racionalnosti i intuitivnosti kao dodatne, posredne mjere reflektivnosti kognitivnog stila. Kako je jedan od ciljeva psihologije religioznosti integracija različitih nalaza i perspektiva, dodatni cilj postaje utvrditi zasebne doprinose reflektivnog kognitivnog stila i ostalih društvenih stavova u objašnjenju religioznosti.

2. 2. Problemi

1. Ispitati povezanost između reflektivnog kognitivnog stila s društvenim stavovima: religioznosti, etnocentrizma, seksualnih sloboda, modernizma i socijalne pravde.
2. Ispitati povezanost između samoprocjena racionalnog mišljenja i vjerovanja intuiciji s društvenim stavovima: religioznosti, etnocentrizma, seksualnih sloboda, modernizma i socijalne pravde

3. Utvrditi zasebne doprinose reflektivnog kognitivnog stila i društvenih stavova (etnocentrizam, seksualne slobode, modernizam i socijalna pravda) u objašnjenju religioznosti pojedinca.
4. Ispitati povezanost između uspjeha na testu kognitivne reflektivnosti kao „objektivnoj mjeri“ reflektivnog kognitivnog stila i mjera kognitivnog stila temeljenim na samoiskazu, racionalnog mišljenja i vjerovanja intuiciji.

2. 3. Hipoteze

1. Temeljem ranijih nalaza (Talhelm i sur., 2015) očekuje se negativna povezanost reflektivnog mišljenja s društvenim stavovima religioznosti i etnocentrizma, dok se očekuje pozitivna povezanost reflektivnog mišljenja sa stavovima prema modernizmu, seksualnim slobodama i socijalnoj pravdi.
2. Na temelju ranijih nalaza (Jost i sur., 2003) pretpostavlja se negativna povezanost racionalnog mišljenja s društvenim stavovima religioznosti i etnocentrizma te pozitivna povezanost racionalnog mišljenja i stavova prema seksualnim slobodama, modernizmu i socijalnoj pravdi. Kod vjerovanja intuiciji, očekuje se povezanost suprotnog smjera.
3. Prema ranijim nalazima očekuje se značajan doprinos kako reflektivnog kognitivnog stila (Pennycook i sur., 2016), tako i ostalih društvenih stavova (Milas, 2004) kod objašnjenja varijance religioznosti.
4. S obzirom na ranije nalaze (Morgan i sur., 2017) pretpostavlja se pozitivna povezanost između samoopisne i „objektivne“ mjere kognitivnog stila, odnosno racionalnog mišljenja i reflektivnog kognitivnog stila, kao i negativna povezanost između samoopisnih mjera intuitivnog mišljenja i objektivnih mjera reflektivnog kognitivnog stila.

3. METODA

3. 1. Ispitanici

Istraživanje je provedeno na 378 sudionika, od toga 288 žena (76.2%) te 90 (23.8%) muškaraca. Budući da nije bilo specifičnog kriterija za sudjelovanje u istraživanju, osim određene razine informatičke pismenosti zbog *online* prirode istraživanja, raspon je dobi od 15 do 73 godine uz aritmetičku sredinu od 25,65 godina (SD=8,15). Većina uzorka, njih

56,08%, bili su studenti. Nešto više od četvrtine uzorka, 28,83%, ima završenu fakultetsku razinu obrazovanja dok njih 12,17% ima završenu srednju stručnu spremu. Ostatak ispitanika (2.92%) ulazi u skupinu sa završenim doktoratom (N=3), osnovnom školom (N=6) ili trenutno pohađa srednju školu (N=1).

3. 2. Postupak

Upitnik, izrađen pomoću besplatnog alata *Google* obrazaca, bio je dostupan u *online* obliku u razdoblju od 28. rujna do 15. listopada 2018. te ga je u tom periodu ispunilo 378 sudionika. Kao dodatni poticaj za sudjelovanje u istraživanju korištena je mogućnost sudjelovanja u nagradnoj igri jer je vrijeme potrebno za ispunjavanje upitnika iznosilo između 15 i 25 minuta. Početna je uputa za sudionike glasila: "Poštovani/a, pred Vama se nalazi upitnik kojim nastojimo zahvatiti neke aspekte ponašanja, mišljenja i religioznosti pojedinaca. Upitnik se provodi u svrhu izrade diplomske radnje. Upute prije svakog upitnika iznimno su važne te Vas molimo da ih pažljivo pročitate prije nego što krenete s ispunjavanjem upitnika. Sudjelovanje je u istraživanju anonimno te će se podaci analizirati isključivo na grupnoj razini. Ispunjavanjem upitnika moguće je sudjelovati u nagradnoj igri u kojoj možete osvojiti dvije ulaznice za projekciju po želji u *Cinestar* kinima. Podatke za sudjelovanje upisujete na kraju upitnika.". Na kraju upitnika, ispitanici su unijeli osobne podatke (e-mail adrese) za sudjelovanje u nagradnoj igri, ako su to željeli, uz napomenu da će se podaci koristiti isključivo u svrhu izvlačenja pobjednika te ni na koji način neće biti dovedeni s rješavanjem upitnika prije samog upisivanja e-mail adrese. Osim izbora o sudjelovanju u nagradnoj igri, ispitanici su mogli zatražiti sažetak rezultata istraživanja nakon njegove provedbe. Nijedna od ponuđenih opcija nije bila obvezna za ispitanike. Kako bi upitnik došao do što većeg broja potencijalnih ispitanika, objavljen je u raznim grupama na društvenoj mreži Facebook koje okupljaju studente i nešto starije korisnike. Osim toga, objavljen je i na stranici koja se bavi psihološkim temama *Nepopularna psihologija* kako bi što više starijih ispitanika imalo priliku sudjelovati. Uz to, upitnik je poslan i postojećoj mail listi potencijalnih sudionika, koju su činili različiti suradnici iz ranijih projekata i aktivnosti autora, uz zamolbu za daljnjim prosljeđivanjem.

3. 3. Mjerni instrumenti

- *Upitnik religioznosti (Ljubotina, 2015)*

Kao mjera religioznosti korišten je *Upitnik religioznosti (Ljubotina, 2015)*, konstruiran na hrvatskom uzorku koji sadrži 26 čestica. Upitnik čine tri subskale: religijska vjerovanja,

obredna religioznost i posljedice religioznosti na socijalno ponašanje. Te se dimenzije uvelike poklapaju s onima definiranim u modelu Starka i Glocka (1968), odnosno s prve tri dimenzije modela. Prva dimenzija (10 čestica), nazvana *religijska vjerovanja*, odnosi se primarno na internalizirana vjerovanja i osjećanja neovisno o pripadnosti vjerskoj zajednici ili ponašanju (npr. „Vjera mom životu daje puni smisao.“). Druga dimenzija (10 čestica), nazvana *obredna religioznost*, odnosi se na razinu, odnosno čestinu, u kojoj osoba izvršava obrede i rituale propisane od strane vjerske zajednice kojoj pripada i uglavnom uključuje ponašajni aspekt religioznosti (npr. „Dobro poznajem redoslijed bogoslužja.“). Treća dimenzija (6 čestica) ili *posljedice religioznosti na socijalno ponašanje* odnosi se na utjecaj koji religioznost pojedinca ima na njegovo djelovanje u socijalnom okruženju, u užem i širem smislu. Pridržavanje načela vjere jednim dijelom određuje i ponašanje osobe, a može ukazivati na određenu netoleranciju ili isključivost u odnosu na osobe druge vjere ili nevjernike (npr. „S ljudima druge religije nikada nisam bio tako prisran kao sa svojima.“). Pretpostavka je autora da ta dimenzija ne predstavlja religioznost u užem smislu, ali je njezin važan korelat (Ljubotina, 2015). Zadatak ispitanika jest da izraze u kojoj mjeri pojedina tvrdnja npr. „Vjerujem da postoji Bog“ opisuje njihovo uobičajeno ponašanje koristeći se skalom od 0 do 3 pri čemu brojevi imaju sljedeća značenja: 0=sasvim netočno, 1=uglavnom netočno, 2=uglavnom točno, 3=sasvim točno. Ukupni rezultat u upitniku može se izraziti kao zbroj rezultata na sve tri subskale. Na dobivenim podacima, sve su tri subskale pokazale zadovoljavajuću razinu pouzdanosti: religijska vjerovanja ($\alpha=0.97$), obredna religioznost ($\alpha=0.92$) i posljedice religioznosti na socijalno ponašanje ($\alpha=0.74$), kao i ukupan rezultat koji je pokazao visoku razinu pouzdanosti ($\alpha=0.96$). Subskale su bile u visokom međukorelacijama, kao i u značajnim korelacijama s ukupnim rezultatom (prilog 2).

- *Test kognitivne refleksivnosti*

Kao mjera reflektivnog kognitivnog stila korišten je prošireni *Test kognitivne refleksivnosti (CRT)*. Originalna verzija testa, iako sadrži samo tri čestice, pokazala je zadovoljavajuće metrijske karakteristike (Frederick, 2005). Test je sastavljen tako da su pred ispitanika postavljeni kratki zadaci koji izazivaju brzo javljanje intuitivnog odgovora kao rješenja koje nije točno. Ispitanik tada mora shvatiti da intuitivan odgovor nije točan te tragati za točnim, odnosno analitičkim rješenjem. Primjer takvog pitanja glasi: "Ako 5 strojeva uspije izraditi 5 igračaka u 5 minuta, koliko bi vremena bilo potrebno da 100 strojeva izradi 100 igračaka?", pri čemu je intuitivni, ali krivi, odgovor "100 minuta", dok je točan odgovor "5 minuta". S

obzirom da su pogreške koje ispitanici rade vrlo slične (većina pogrešnih odgovora je upravo 100 minuta), ovakvi zadaci daju temelj za dobru diferencijaciju između *intuitivnog* stila odgovaranja (brzog, kognitivno ekonomičnog, no ponekad pogrešnog) i *reflektivnog* (sporog, kognitivno skupog, ali točnog).

S vremenom, zbog brzog rješavanja kao i zanimljivog koncepta pitanja, originalna verzija testa postala je izrazito popularna pa se tako mogla naći i na raznim internetskim portalima (npr. Zadovoljna.hr, 2016). Kako bi dalje poboljšali mjerne karakteristike ovakvog mjerenja kognitivnog stila pojedinca, kao i raspon mogućih rezultata, veći broj autora pokušao je kreirati slične (no još uvijek javnosti nepoznate) zadatke te ponuditi svoju produljenu verziju *CRT-a* (Toplak, West i Stankovich, 2014; Thomson i Oppenheimer, 2016; Primi i sur. 2016). Verzija testa korištena u ovom istraživanju je kompozit originalne verzije testa sa spomenutim nadopunama i broji dvanaest čestica, odnosno pitanja. Formiranje rezultata u *Testu kognitivne refleksivnosti* može se provesti na više načina (Shenhav, Rand i Greene, 2012; Pennycook i sur., 2012), no osnovni načini su uzimanje točnih odgovora kao mjera refleksivnosti kognitivnog stila ili onih intuitivnih kao mjera suprotnog pola kontinuuma refleksivno-intuitivno. U ovom istraživanju vodilo se principom točnosti pa je konačan rezultat mjera refleksivnosti kognitivnog stila ispitanika, odnosno, prema nekim autorima, analitičnosti kognitivnog stila. Korištena verzija testa pokazala je visoku pouzdanost na ispitanom uzorku ($\alpha=0,81$).

- *Upitnik racionalnog i intuitivnog mišljenja (REI-10)*

Upitnik racionalnog i intuitivnog mišljenja čine dva velika faktora: potreba za spoznajom i vjerovanje intuiciji. Upitnik se sastoji od *Skale potrebe za spoznajom* (Cacioppo i Petty, 1982) te *Skale vjerovanja intuiciji* (Epstein, Pacini, Denes-Raj i Heier, 1996) koje, skraćene, čine mjeru za racionalno i intuitivno mišljenje (REI-10) (Norris, Pacini i Epstein, 1998; Milas i Mesić, 2015). *Skala potrebe za spoznajom* originalno sadrži 18 čestica te je konstruirana kako bi zahvatila konstrukt koji dobro razlikuje pojedince koji aktivno istražuju svoju okolinu s povećanom motivacijom za učenje i rješavanje težih problema i onih koji se ne upuštaju u duboko razmišljanje i pribjegavaju upotrebi heuristika (Cacioppo i Petty, 1982). S druge strane, *Skala vjerovanja u intuiciju*, u originalnoj verziji sadržava 12 čestica i mjeri stupanj oslanjanja ljudi na predosjećaje pri donošenju odluka (Epstein, Pacini, Denes-Raj i Heier, 1996).

Na temelju ovih mjernih instrumenata nastaje *Inventar racionalnog i intuitivnog mišljenja (Rational – Experiental Inventory)*, poznat pod skraćenicom *REI-10* te se sastoji od deset čestica (Norris, Pacini i Epstein, 1998). Nakon više verzija i preinaka, *REI-10* jedan je od

poznatijih kratkih mjernih instrumenata za ispitivanje sklonosti racionalnom mišljenju i intuiciji. Upitnik se sastoji od pet čestica koje se odnose na faktor potrebe za spoznajom (npr. „Više volim složene nego jednostavne zadatke.“) te pet čestica koje se odnose na faktor vjerovanja intuiciji (npr. „Vjerujem svojim predosjećajima.“). Ova je verzija upitnika također pokazala zadovoljavajuće metrijske karakteristike. Faktor racionalnog mišljenja ranije je pokazao visoku pouzdanost ($\alpha = 0,87$), kao i faktor intuitivnog mišljenja ($\alpha = 0,83$) (Pacini i Epstein, 1999), a slične vrijednosti dobivene su i na hrvatskim uzorcima (Milas i Mesić, 2015) Dobivene su zadovoljavajuće razine pouzdanosti i na ispitanom uzorku u okviru ovoga istraživanja: racionalnost ($\alpha = 0,81$) i vjerovanje intuiciji ($\alpha = 0,72$)

- *Skala bitnih društvenih pitanja*

Skala bitnih društvenih pitanja (Milas, Mlačić i Mikloušić, 2013), nastala na temeljima mjere konzervatizma Wilsona i Pattersona (1968), pripada u multidimenzionalne instrumente za mjerenje stavova. Ta mjera prati originalnu ideju zahvaćanja emocionalne reakcije na niz pojmova ili fraza koje predstavljaju poznate ili kontroverzne pojmove iz domene socijalnih pitanja. Skala, validirana na hrvatskom uzorku (N=452), sastoji se od pet subskala koje zahvaćaju sljedeće dimenzije: religioznost, seksualne slobode, etnocentrizam, modernizam i socijalna pravda. Cijela se skala sastoji od 25 čestica te je zadatak ispitanika označiti koliko (na skali od 1 do 5) zagovaraju ili vjeruju u određeni pojam. U uputi je također naglašeno da ne razmišljaju previše o pojedinom odgovoru nastojeći tako zahvatiti njihovu prvu reakciju na pojam/pojavu. Čestice za pojedine subskale bile su raznolike pa su prezentirane pojave/pojmovi/fraze poput: autoritet crkve (religioznost), pornografija (seksualne slobode), manjinska prava (etnocentrizam), nove tehnologije (modernizam), porez na luksuz (socijalna pravda). Skala je pokazala zadovoljavajuća osnovna metrijska svojstva kao i dobru konvergentnu valjanost (Milas, Mlačić i Mikloušić, 2013). U ovom istraživanju dobivene su sljedeće razine pouzdanosti za pojedine subskale: religioznost ($\alpha = 0,95$), seksualne slobode ($\alpha = 0,84$), etnocentrizam ($\alpha = 0,83$), modernizam ($\alpha = 0,94$) i socijalna pravda ($\alpha = 0,84$).

Iako se modernizam može činiti kao nepotrebna dimenzija u mjerenju društvenih stavova, autori naglašavaju da konzervatizam označava averziju prema promjenama koje su danas brze i nagle u svijetu tehnologije te smatraju ovu dimenziju bitnom (Milas, Mlačić i Mikloušić, 2013). Skala je također kulturološki specifična što se može vidjeti po česticama kao npr. "nedjeljna misa", s obzirom da je kreirana i validirana na hrvatskom uzorku.

4. REZULTATI

U nastavku su prikazani deskriptivni podaci rezultata *Upitnika religioznosti* (sa njegovim subskalama), *Testa kognitivne refleksivnosti* kao i *Upitnika racionalnog i intuitivnog mišljenja* te *Skale bitnih društvenih pitanja* (Tablica 1).

Tablica 1 Prikaz deskriptivnih parametara varijabli ispitanih u istraživanju ($N=378$).

Varijabla	M(SD)	Broj čestica	Raspon rezultata (min)	Asimetričnost (std. pogreška)	Kurtičnost (std. pogreška)	K-S d	α
Religioznost	25.76 (20.77)	26	72(0)	0.68 (0.13)	-0.92 (0.25)	0.17**	.96
Vjerovanje	10.37 (10.45)	10	30 (0)	0.55 (0.13)	-1.23 (0.25)	0.19**	.97
Obredna rel.	10.98 (08.11)	10	30 (0)	0.54 (0.13)	-0.79 (0.25)	0.11**	.92
Soc. posljedice	4.41 (03.84)	16	16 (0)	0.90 (0.13)	0.11 (0.25)	0.17**	.74
Reflektivni kog. stil	7.16 (03.13)	12	12 (0)	-0.11 (0.13)	-1.11 (0.25)	0.12**	.81
Racionalnost	18.57 (03.79)	5	17 (8)	-0.34 (0.13)	-0.34 (0.25)	0.08*	.72
Intuitivnost	14.38 (03.36)	5	16 (4)	-0.60 (0.13)	0.26 (0.25)	0.11**	.84
Društveni stav religioznosti	11.01 (06.31)	5	20 (5)	0.68 (0.13)	-0.82 (0.25)	0.19**	.95
Seks. Slobode	17.82 (04.22)	5	20 (5)	-0.55 (0.13)	0.23 (0.25)	0.10**	.84
Etnocentrizam	8.34 (03.47)	5	17 (5)	0.94 (0.13)	0.20 (0.25)	0.17**	.83
Modernizam	22.48 (03.47)	5	20 (5)	-1.62 (0.13)	3.14 (0.25)	0.26**	.94
Socijalna pravda	20.92 (03.86)	5	20 (5)	-1.20 (0.13)	1.69 (0.25)	0.14**	.84

* $p < .05$

** $p < .01$

Deskriptivni podaci ukazuju na značajno odstupanje od normalne distribucije kod većine korištenih varijabli (Tablica 1). Kod mjera kognitivnog stila, odnosno *Testa kognitivne refleksivnosti* i *Upitnika racionalnog i intuitivnog mišljenja* dobiveni rezultati ne iznenađuju. Iako se podjela kognitivnog stila na intuitivnost-analitičnost može gledati kao kontinuirana varijabla, što se nastojalo naglasiti korištenjem produljene verzije *Testa kognitivne refleksivnosti*, rezultati ne čine normalnu distribuciju rješavanjem takvog testa. Takvi su podaci u skladu s ranijim nalazima distribucije kognitivnih stilova (Frederick, 2005) gdje je je dobivena asimetričnost krivulje i to u korist intuitivnog stila mišljenja. Odstupanje je opaženo i kod mjera samoprocjena intuitivnog i racionalnog mišljenja, u čemu su dijelom, pretpostavimo, u podlozi isti čimbenici. Kod mjera religioznosti također je dobiveno značajno odstupanje od normalne distribucije te je ovo moguća posljedica prigodnosti

uzorka. Točnije, raniji nalazi (Zulić, 2016) na hrvatskom uzorku izvješćuju o značajno manjoj religioznosti studentske populacije koja je u ovom slučaju činila 56.08% uzorka ispitanika.

Prije provođenja daljnjih analiza, testirane su pretpostavljene faktorske strukture *Upitnika racionalnog i intuitivnog mišljenja (REI-10)*, *Upitnika religioznosti*, *Skale bitnih društvenih pitanja* te *Testa kognitivne refleksivnosti*. Za *REI-10* upitnik očekuje se postojanje dvaju faktora – racionalno i intuitivno mišljenje, dok *Upitnik religioznosti* ima pretpostavljenu trofaktorsku strukturu – religijsko vjerovanje, obredna religioznost i posljedice religioznosti na socijalno ponašanje. *Skala bitnih društvenih pitanja* ima pretpostavljenu petfaktorsku strukturu: religioznost, seksualne slobode, etnocentrizam, modernizam i socijalna pravda. *Test kognitivne refleksivnosti* nema opisanu faktorsku strukturu, no temeljem teorijskog okvira i svrhe kreiranja testa pretpostavlja se jednofaktorska struktura, to jest analitičnost. Valja napomenuti da to može biti i intuitivnost ukoliko se kao rezultat uzimaju intuitivni, a ne točni (analitički) odgovori. U svrhu provjeravanja navedenih faktorskih struktura provedene su konfirmatorne faktorske analize u programu *Mplus 6.12* (Muthen i Muthen, 2011). Za procjenu parametara u modelu korištena je metoda maksimalne vjerojatnosti (Brown, 2006), a za procjenu slaganja faktorske strukture s podacima korišteni su omjer χ^2 i stupnjeva slobode, inkrementalni indeksi slaganja *CFI* (eng. *comparative fit index*) i *TLI* (eng. *Tucker-Lewis index*) te indeksi *RMSEA* (eng. *root-mean-square error of approximation*) i *SRMR* (eng. *standardized-root-mean-residual*). Prema Huu i Bentleru (1999) dobro slaganje s modelom pokazuje omjer χ^2/df manji od 3, *CFI* i *TLI* veće od .95 te *RMSEA* manje od .06 i *SRMR* manje od .08, a χ^2/df manje od 3, *CFI* i *TLI* veće od .90 te *RMSEA* i *SRMR* manji od .10 ukazuju na prihvatljivo slaganje modela s podacima. Za procjene zadovoljavajućih faktorskih zasićenja korišten je kriterij od .50 (Brown, 2006). Indeksi slaganja prikazani su u tablici 2.

Tablica 2 Prikaz rezultata konfirmatorne faktorske analize za korištene mjerne instrumente: *Upitnik religioznosti*, *Upitnik racionalnog i intuitivnog mišljenja (REI-10)*, *Skala bitnih društvenih pitanja*, te *Test kognitivne refleksivnosti (CRT)*. (N=378)

<i>Indeksi slaganja</i>	<i>Upitnik religioznosti</i>	<i>Upitnik racionalnog i intuitivnog mišljenja</i>	<i>Skala bitnih društvenih pitanja</i>	<i>Test kognitivne refleksivnosti</i>
χ^2	1152.318	98.670	945.726	127.682
df	296	34	265	54

χ^2/df	3.892	2.900	3.569	2.364
CFI	0.908	0.942	0.897	0.930
TLI	0.899	0.923	0.883	0.915
RMSEA (90% C.I.)	0.087 (0.082 - 0.093)	0.071 (0.055- 0.087)	0.082 (0.077- 0.088)	0.060 (0.047- 0.074)
SRMR	0.052	0.053	0.075	0.047

Prema kriterijima Hu-a i Bentlera (1999) predloženi modeli većinom pokazuju prihvatljivo slaganje s podacima (Tablica 2). Točnije, *Upitnik religioznosti* pokazuje prihvatljivo slaganje s podacima prema svim pokazateljima izuzev omjera χ^2/df koji je viši od tri, dok prema SRMR pokazuje dobro slaganje s podacima. *Upitnik racionalnog i intuitivnog mišljenja* pokazuje prihvatljivo slaganje prema svim korištenim parametrima, dok *Skala društvenih pitanja* pokazuje nešto slabije slaganje prema omjeru χ^2/df , CFI i TLI parametrima koji su blizu granice prihvatljivog slaganja te prihvatljivo slaganje prema ostalim parametrima. No kako je ovaj instrument kulturološki specifičan i potvrđen na hrvatskim uzorcima (Milas i sur., 2013), odlučeno je primijeniti instrument u ostatku analiza. CRT pokazuje dobro slaganje podataka i teorijske osnove prema većini parametara te prihvatljivo slaganje prema CFI i TLI standardima.

Kako bi se provjerio odnos reflektivnog kognitivnog stila i religioznosti, izračunati su Pearsonovi koeficijenti korelacija između rezultata postignutog na *Testu kognitivne reflektivnosti* i rezultata postignutog na *Upitniku religioznosti* s pripadajućim subskalama (religijsko vjerovanje, obredna religioznost i posljedice religioznosti na socijalno ponašanje). Nadalje, kako bi se dodatno provjerio odnos kognitivnog stila i religioznosti, u korelacijsku matricu su uključeni i rezultati *Upitnika racionalnog i intuitivnog mišljenja* kao mjere samoprocjene racionalnosti i intuitivnosti vlastitog mišljenja.

Tablica 3 Prikaz Pearsonovih koeficijenata korelacije između rezultata na produljenom Testu kognitivne reflektivnosti, Upitniku religioznosti te Upitniku racionalnog i intuitivnog mišljenja ($N=378$).

Varijabla	Religioznost ukupno	Vjerovanje	Obredna r.	Socijalne posljedice
Reflektivni kognitivni stil	-.34**	-.33**	-.31**	-.32**
Racionalnost	-.24**	-.24**	-.19**	-.24**
Intuitivnost	.19**	.21**	.16**	0.08

** $p < .01$

Analiza je pokazala kako je kognitivna reflektivnost negativno povezana s religioznošću pojedinca na svim njenim subskalama ($p < .01$), odnosno, pojedinci koji su skloniji analitičkom mišljenju imali su tendenciju biti manje religiozni po samom religijskom vjerovanju (npr. vjerovanje u ideju božanstva), po religijskom ponašanju (npr. molitva i odlazak u crkvu) te po socijalnim posljedicama religioznošću (npr. stavovi prema pripadnicima drugih zajednica; prema vanbračnim zajednicama i sl.). Ovakva značajna negativna povezanost analitičkog mišljenja i religioznošću dobivena je kako na objektivnoj mjeri reflektivnosti mišljenja tako i na samoprocjeni vlastite analitičnosti, odnosno upitniku racionalnog mišljenja ($p < .01$) (Tablica 3). Suprotno tome, samoprocjena intuitivnosti vlastitog mišljenja bila je u niskoj pozitivnoj povezanosti s ukupnom religioznošću pojedinca ($p < .01$), odnosno, intuitivniji pojedinci su također pokazali tendenciju biti i religiozniji. Na razini je posebnih dimenzija religioznošću intuitivnost bila značajno pozitivno povezana s dimenzijom vjerovanja te obrednom dimenzijom religioznošću ($p < .01$) dok je kod socijalnih posljedica religioznošću ta veza izostala. Dakle, pojedinci koji su se procijenili kao intuitivniji također su bili skloniji vjerovati u ideju božanstva, kao i biti uključeni u religijska ponašanja poput odlaska u crkvu/hram božji (Tablica 3).

Kako bi se utvrdila povezanost reflektivnog kognitivnog stila, racionalnog i intuitivnog mišljenja s društvenim stavovima (seksualne slobode, etnocentrizam, modernizam i socijalna pravda), izračunati su Pearsonovi koeficijenti korelacija između rezultata postignutih na *Testu kognitivne reflektivnosti*, *Upitniku racionalnog i intuitivnog mišljenja* te rezultata na *Skali bitnih društvenih pitanja*. Kao dodatna provjera odnosa kognitivnog stila i religioznošću, društveni stav religioznošću je ostavljen u analizi u nastavku (Tablica 4).

Tablica 4 Povezanost različitih pokazatelja kognitivnih stilova s bitnim društvenim stavovima u Republici Hrvatskoj mjerenih skalom bitnih društvenih pitanja ($N=378$).

	Religioznost kao društveni stav	Stav prema seksualnim slobodama	Etnocentrizam	Modernizam	Socijalna pravda
Racionalnost	-0.25**	0.13*	-0.11*	0.15**	-0.06
Intuitivnost	0.12*	-0.06	-0.02	0.09	0.13*
Reflektivni kognitivni stil	-0.31**	0.22**	-0.08	0.17**	-0.11*

* $p < .05$

** $p < .01$

Kada je riječ o objektivnoj mjeri reflektivnosti kognitivnog stila, dobivena je značajna negativna povezanost rezultata na Testu kognitivne reflektivnosti i religioznosti ($p < .01$) te socijalne pravde ($p < .05$). Također je dobivena značajna pozitivna povezanost sa seksualnim slobodama i modernizmom ($p < .01$). Drugim riječima, pojedinci koji su skloniji reflektivnom, analitičkom mišljenju ujedno su imali tendenciju biti manje religiozni, otvoreniji prema seksualnim slobodama, skloniji modernim tehnologijama te imati stroži pogled glede socijalne pravde. Kod samoiskaznih mjera, intuitivnost je bila značajno povezana s religioznosti i socijalnom pravdom ($p < 0.5$), što govori da ljudi koji više vjeruju svojoj intuiciji također imaju veću tendenciju biti religiozni te nešto osjetljiviji kada je u pitanju socijalna pravda. Suprotno tome, racionalnost mišljenja je bila negativno povezana s religioznošću ($p < 0.1$) i etnocentrizmom ($p < .05$), dok je sa seksualnim slobodama ($p < 0.5$) i modernizmom ($p < 0.1$) dobivena značajna pozitivna povezanost. Dakle, pojedinci koji svoje mišljenje procjenjuju racionalnijim također su i manje religiozniji, bliži su etnocentrizmu, otvoreniji su seksualnim slobodama kao i modernim tehnologijama (Tablica 4).

Kako bi se ispitali zasebni doprinosi reflektivnog kognitivnog stila i društvenih stavova (etnocentrizam, seksualne slobode, modernizam i socijalna pravda) u objašnjenju religioznosti pojedinca, provedena je hijerarhijska regresijska analiza s reflektivnim kognitivnim stilom i ispitanim društvenim stavovima (etnocentrizam, seksualne slobode, modernizam i socijalna pravda) kao prediktorima, uz statističku kontrolu dobi i spola kao važne demografske varijable, te religioznosti kao kriterijske varijable. Prije provedbe analize, izračunata je korelacijska matrica varijabli koje su uključene u analizu. U ovoj analizi je korištena opsežna mjera religioznosti (Ljubotina, 2015), dok subsakala religioznosti kao društvenog stava nije uvrštena u analizu zbog visoke korelacije između različitih mjera religioznosti ($r = 0.90$) (Prilog 1).

Tablica 5 Prikaz interokorelacija varijabli uključenih u hijerarhijsku regresijsku analizu (N=378).

Varijabla	M	SD	1.	2.	3.	4.	5.	6.	7.	8.
1. Dob	25.65	8.15	1.00							
2. Spol	1.76	0.43	-0.22**	1.00						
3. Reflektivni kognitivni stil	7.17	3.14	0.18**	-0.30**	1.00					
4. Religioznost	25.60	20.69	-0.28**	0.20**	-0.34**	1.00				
5. Seksualne slobode	17.86	4.19	0.16**	-0.16**	0.22**	-0.56**	1.00			
6. Etnocentrizam	8.31	3.45	0.00	-0.08	-0.08	0.23**	-0.37**	1.00		
7. Modernizam	22.51	3.45	0.05	-0.16**	0.17**	-0.21**	0.32**	-0.30**	1.00	
8. Socijalna Pravda	20.92	3.87	0.07	0.11**	-0.11*	-0.03	0.16**	-0.33**	0.11*	1.00

* $p < .05$

** $p < .01$

Provedena analiza ukazuje na statistički značajnu međusobnu povezanost većine društvenih stavova ispitanika (Tablica 5). Religioznost je tako značajno negativno povezana sa seksualnim slobodama i modernizmom ($p < .01$) dok je istovremeno značajno pozitivno povezana s etnocentrizmom ($p < .01$). Osim s religioznošću, seksualne slobode su pokazale značajnu povezanost s ostalim društvenim stavovima te je tako dobivena značajna negativna povezanost s etnocentrizmom ($p < .01$) i značajna pozitivna povezanost s modernizmom i socijalnom pravdom ($p < .01$). Socijalna pravda je, osim toga, također pokazala značajnu negativnu povezanost s etnocentrizmom ($p < .01$) te pozitivnu povezanost s modernizmom ($p < .05$). Dob je bila značajno pozitivno povezana s kognitivnom reflektivnosti i seksualnim slobodama ($p < .01$), dok se s religioznosti bila negativno povezana ($p < .01$).

Tablica 6 Rezultati hijerarhijske regresijske analize s demografskim varijablama (dob i spol), reflektivnim kognitivnim stilom i važnim društvenim stavovima u Republici Hrvatskoj (etnocentrizam, seksualne slobode, modernizam i socijalna pravda) kao prediktori te s religioznosti kao kriterij ($N=378$).

	Religioznost			r_{sp}
	1. korak	2. korak	3. korak	
	B	B	B	
Dob	-0.22**	-0.19**	-0.15**	-0.15**
Spol	-0.14**	0.07	0.04	0.04
Reflektivni kognitivni stil		-0.26**	-0.18**	-0.17**
Seksualne slobode			-0.42**	-0.39**
Etnocentrizam			0.07	0.07
Modernizam			-0.01	-0.01
Socijalna pravda			0.04	0.04
	R=0.30 Rc ² =0.08 F(2, 373)=18.9 p<.01	R=0.40 Rc ² =0.15 $\Delta R^2=0.07^{**}$ F(3,372)=23.00, p<.01	R=0.60 Rc ² =0.35 $\Delta R^2=0.21^{**}$ F(7,368)=29.87, p<.01	

*p<.05

**p<.01

U prvom koraku hijerarhijske regresijske analize važne su se pokazale demografske varijable spol ($\beta=-0,14$, $p<0.01$) i dob ($\beta=-0,22$, $p<0.01$) i to na način da su veću religioznost iskazivali mlađi sudionici te žene. Dob je sudionika ostala značajna tijekom svih koraka analize, dok spol ispitanika nije bio značajan prediktor u drugom i trećem koraku analize. Uvođenjem varijable reflektivnog kognitivnog stila, postotak objašnjenja varijance statistički se značajno povećao, za 7% ($\Delta R^2=0.07$, $p<.01$). Sama varijabla kognitivnog stila pokazala se kao značajan prediktor religioznosti stila u drugom ($r=-.26$; $p<.01$) i u trećem ($r=-.18$, $p<.01$) koraku analize. U posljednjem su koraku analize uvedeni važni društveni stavovi kao prediktori religioznosti te značajno doprinijeli u objašnjavanju varijabilnosti religioznosti pojedinca, i to za 21% ($\Delta R^2=0.21$, $p<.01$). Od uključenih društvenih stavova

(etnocentrizam, seksualne slobode, modernizam i socijalna pravda) jedino su se stavovi o seksualnim slobodama pokazali kao značajan prediktor u objašnjenju varijance religioznosti ($\beta=0,187$, $p<0.05$). Konačnom regresijskom jednadžbom moguće je objasniti ukupno 35% varijance religioznosti pojedinca. Osobe koje su starije, imaju liberalnije seksualne stavove te reflektivni kognitivni stil pokazuju nižu razinu religioznosti (Tablica 6).

Kako bi se utvrdila povezanost između samoopisnih, odnosno samoizjavnih, i objektivnih mjera analitičkog kognitivnog stila izračunata je izračunati su Pearsonovi koeficijenti korelacija između rezultata na *Testu kognitivne refleksivnosti* (CRT), korištenog u ovom istraživanju te rezultata na *Upitniku racionalnog i intuitivnog mišljenja* (REI-10).

Tablica 7 Prikaz Pearsonovih koeficijenata korelacije između različitih mjernih instrumenata kognitivnih stilova ($N=378$).

Varijabla	Racionalnost	Intuitivnost	Reflektivni kog. stil
Racionalnost	1,00		
Intuitivnost	-0.03	1,00	
Reflektivni kognitivni stil	0.29**	-0.16**	1,00

** $p<.01$

Dobivena je značajna povezanost objektivnih mjera (CRT) reflektivnog kognitivnog stila i mjere racionalnosti ($p<.01$) kao i negativna povezanost s vjerovanjem intuiciji ($p<.01$), odnosno reflektivnom kognitivnom stilu bili su skloniji pojedinci koji su i procijenili svoje mišljenje racionalnije, te su mu manje skloni bili pojedinci koji imaju veću sklonost vjerovanja svojoj intuiciji. Također je važno spomenuti kako racionalno i vjerovanje intuiciji nisu bili značajno povezani, što znači da su se kao mjere načina mišljenja, na ovom uzorku, ponašale nezavisno (Tablica 7).

5. RASPRAVA

S pojavom kognitivne psihologije religioznosti kao nove grane u psihologiji, pitanja poput glavnih mehanizama religijskog mišljenja, bilo intelektualnih (Zimmerman i sur., 2013) bilo evolucijskih (Bering, 2011), postala su novi okvir istraživanja za kognitivne psihologe s interesom za religioznost. Tako se prije petnaest godina (Aarnio i Lindeman, 2005) počinje proučavati reflektivni kognitivni stil kao moguć prediktor religioznosti. Iako je odnos kognitivne reflektivnosti i religioznosti najviše istražen, postavlja se pitanje odnosa reflektivnosti/intuitivnosti kognitivnog stila s ostalim društvenim pitanjima na hrvatskim uzorcima; s obzirom na nalaze o povezanosti kognitivnih stilova i društvenih stavova (Sidanius, 1985; Jost i sur., 2003; Van Hiel, Onraet i De Pauw, 2010), odnosno političkih orijentacija (Talhelm i sur., 2015) u drugim zemljama. Stoga je cilj ovog istraživanja postaje istraživanje odnosa reflektivnog kognitivnog stila i relevantnih društvenih stavova na hrvatskom uzorku. U ranijim istraživanjima obuhvaćene su različite vrste mjera kognitivnog stila, objektivne nasuprot samoopisnih², u ovo su istraživanje uvrštene obje vrste mjerenja kognitivnog stila te je posebna pažnja skrenuta na odnos između različitih pristupa mjerenja kognitivnih stilova. Osim toga, cilj je bio utvrditi zasebne doprinose reflektivnog kognitivnog stila (Pennycook i sur., 2016) i društvenih stavova (Milas, 2004) u objašnjenju varijabilnosti religioznosti s obzirom na istaknutu važnost i kognitivnih i društvenih faktora kod objašnjenja religioznosti. S obzirom na to da su prva dva problema vezana uz ispitivanje odnosa reflektivnog kognitivnog stila i društvenih pitanja, ali s različitim načinima zahvaćanja preferiranog načina mišljenja, objektivno kod *CRT-a* i samoiskazno kod *Upitnika racionalnog i intuitivnog mišljenja* kako bi problematiku učinili preglednijom, problemi su podijeljeni prema pojedinim društvenim stavovima te prema tome radi li se o ispitivanju reflektivnosti ili intuitivnosti pojedinčeva mišljenja.

5.1. Kognitivna reflektivnost i društvena pitanja

Prvi se problem istraživanja odnosio na provjeru odnosa kognitivne reflektivnosti objektivnom mjerom (*Test kognitivne reflektivnosti*) i istaknutih društvenih stavova u Republici Hrvatskoj, s obzirom na relevantnu literaturu (Milas, 2004). Prvo takvo, i najviše istraženo, društveno pitanje u analizi je religioznost. Korelacijska analiza prikazana u tablici 3 pokazuje negativan odnos reflektivnog kognitivnog stila i religioznosti. Umjerena

² Podjela mjera prema Van Hielu i suradnicima (2010). Važno razlikovati objektivne mjere kao skup mjera kojima se neposredno opaža manifestacija kognitivnog stila i objektivnost kao važnu metrijsku karakteristiku.

negativna korelacija ($r \approx -.30$) dobivena je kod sve tri mjerene dimenzije religioznosti ispitanika, točnije, na dimenziji vjerovanja, bihevioralnoj dimenziji i dimenziji socijalnih posljedica. Ovakvi bi nalazi značili da su pojedinci koji su uspješni u analitičkom pristupanju i rješavanju problema manje religiozni, točnije da manje vjeruju u postojanje Boga, da se manje uključuju u religijske obrede te da njihova religioznost manje utječe na njihove socijalne živote, odnosno, ponašanje prema pripadnicima drugih religijskih opredjeljenja i odluke o svojim postupcima koje uključuju druge osobe (npr. ženidba). Ovakvi su nalazi u skladu sa sve većim brojem nalaza koji obuhvaćaju ovu temu (Shenhav i sur., 2012; Pennycook i sur., 2012; Pennycook i sur., 2016; Morgan i sur., 2017). Osim toga, ovakvi rezultati u skladu su s ranijim istraživanjem na hrvatskom uzorku (Zulić, 2016). Zanimljivo je istaknuti kako su dobivene korelacije nešto više od prosječne razine povezanosti religioznosti i kognitivnih stilova koja je dobivena u meta analizi Pennycooka i suradnika (2016), kao i one ranije dobivene na hrvatskom uzorku studenata (Zulić, 2016) koja je procijenjena na $r = -.20$. Jedan od mogućih razloga ove nešto povećane korelacije je uzorak koji nije isključivo činila studentska populacija kao u prošlom istraživanju na domaćem uzorku (Zulić, 2016), ali i u velikom broju stranih istraživanja općenito. Točnije, razlog može biti u pokušaju odstupanja od „WEIRD“ fenomena uzorkovanja koji se odnosi na to da uzorke većine društvenih istraživanja čine pripadnici zapadne kulture (W-western), koji su visoko obrazovani (E-educated), iz industrijaliziranih područja (I-industrialized), višeg ekonomskog statusa (R-rich) te demokratski orijentirani (D-democratic). Problem koji su prvi imenovali i opisali Henrich, Heine i Norenzayan (2010) te je prema autorima jedan od važnijih problema u društvenim znanostima danas upravo iz razloga što implicira zaključivanje o ukupnoj populaciji na temelju podataka dobivenih na jako specifičnom uzorku. U prikupljanju uzorka za ovo istraživanje nastojalo se obuhvatiti pojedince različitih obrazovnih razina, dobnih skupina te različitih društvenih stavova. S obzirom na *online* prirodu istraživanja, pokušaj je bio samo djelomično uspješan jer je ipak većina ispitanika još na studiju ili ima završeno fakultetsko obrazovanje. No društveni stavovi pokazuju određenu raspršenost (Tablica 1), što svakako doprinosi reprezentativnosti uzorka. Unatoč tome, uzorak je i dalje pokazao odstupanje od normalne distribucije religioznosti i to u smjeru manje religioznosti. Spomenutoj ulozi reprezentativnosti uzorka nužno je pridati više pažnje u budućim istraživanjima ovog pitanja.

Objašnjenja samog postojanja ove veze ima nekoliko; za prvo je objašnjenje važna postavka Kahnemana (2013) da sustav 2 (reflektivno mišljenje) preuzima ulogu nadzornika ili

kontrolira procese koje sustav 1 (intuitivno mišljenje) izvodi. Ovakav odnos sustava mišljenja usko je povezan s „Teorijom asimetrije vjerovanja i nevjerovanja“ (Gilbert, Krull, Malone, 1990; Pennycook i sur., 2012) koju je prvi predložio, u nešto različitom obliku, poznati filozof Brauch Spinoza u sedmanaestom stoljeću (Khaneman, 2013). Teorija nalaže kako postoje dva važna koraka u procesiranju informacija koje primamo. Prvi se korak odnosi na to da se svaka informacija koju pojedinac primi (i razumije) automatski prihvaća kao točna. Drugi korak onda predstavlja evaluaciju primljene informacije kako bi se kritički promotrila ista te donijela odluka o vjerovanju ili o odbacivanju iste. Pennycook i suradnici (2012), ističu kako je prema teoriji prvi korak automatski, intuitivan i bez kognitivnog opterećenja što bi odgovaralo sustavu 1, dok je drugi korak, korak evaluacije i potencijalnog nevjerovanja, pod našom kontrolom, sporiji i kognitivno zahtjevan, što je ekvivalent mišljenja sustava 2. U prilog postavkama ove teorije idu i nalazi Gilberta i suradnika (1990) u kojima je dobiveno da su sudionici bili spremniji prihvatiti lažnu informaciju kao točnu ako su imali ometajući zadatak u vremenskom intervalu u kojem se predviđa odvijanje drugog koraka u obradi informacije, odnosno njena evaluacija. Posljedično, oni koji se više uključuju u drugi korak, u korak evaluacije točnosti informacije, bolje će pristupati rješavanju zadataka poput onih u *Testu kognitivne refleksivnosti* zbog provjere točnosti intuitivnih rješenja; no također će i više dovoditi u pitanje religijske dogme. Analizirajući religijske postavke s analitičkog stajališta može tako doći do odmicanja od religioznosti zbog iracionalnosti religije kakvu opisuju Dutton i Van der Linden (2017) u modelu iracionalnosti religije zbog njene povremene neodrživosti u odnosu na logička pravila (npr. problem zla). Na općenitijoj razini ova se objašnjenja nadovezuju na dvoprocenjske teorije mišljenja i individualne razlike u korištenju tipa 1 u odnosu na mišljenje tipa 2 (prema Stanovich, Toplak i West, 2008), odnosno sustava 1 nasuprot sustavu 2 prema Kahnemanu (2013.). No objašnjenje za ove i prijašnje nalaze može doći i od „IMA“ modela koji su predstavili Dutton i Van der Linden (2017). Naime, „IMA“ model predlaže da je inteligencija zaslužna za odmicanje od instinktivnih ponašanja kao što je religijsko. No ono što je presudno za korisnost teorije za objašnjenje veze reflektivnosti i religioznosti je aspekt modela koji govori o inteligenciji kao alatu koji koristimo da se odmaknemo od brzog instinktivnog ponašanja i sagledamo problem kako bi ga mogli što bolje riješiti. Ovakva formulacija izuzetno je slična ranije definiranom reflektivnom kognitivnom stilu, čak više nego definicijama inteligencije (Zarevski, 2012). Upravo ovo preklapanje inteligencije i analitičkog mišljenja u racionalnosti kod pristupanja rješavanju problema jedan je od razloga umjerene povezanosti ova dva konstrukta (Frederick, 2005).

Kod društvenog pitanja seksualnih sloboda, kognitivna reflektivnost bila je pozitivno povezana sa pozitivnim stavom prema seksualnim slobodama (Tablica 4). Povezanost analitičkog mišljenja sa stavom prema seksualnim slobodama ne iznenađuje uzmemo li u obzir da su Talhelm i suradnici (2015) utvrdili kako su oni skloniji analitičkom mišljenju ujedno i liberalniji u svojim političkim orijentacijama. Kako su seksualne slobode usko vezane uz liberalnost i ljudske slobode općenito, ovaj je nalaz očekivanog smjera. Osim same facete liberalnosti analitički orijentiranih pojedinaca, moguće je da je analitičnost pojedinca odgovorna za propitivanje strogih društvenih normi glede seksualnih sloboda kao što je to na primjer situacija s prostitucijom u Republici Hrvatskoj, koja je ilegalna, no uz to i izuzetno loše zakonski regulirana. Vjerojatno bi bavljenje i propitivanje trenutnog rješenja i zanimanje za pitanje prostitucije svakako mijenjalo i stav prema prostituciji kao takvoj. Drugi važni aspekt seksualnih sloboda koji valja uzeti u obzir je da je usko vezana uz religioznost (Ćurić, 2003). Ova se povezanost očituje i u ovom istraživanju gdje je dobivena značajna negativna povezanost seksualnih sloboda i religioznosti ($r=-.58$) (Tablica 5). U prilog tome govore i rezultati Weeden, Cohena i Kenricka (2008) dobiveni na uzorku od 21 131 sudionika gdje su seksualne aktivnosti dobivene kao najjači prediktor religijskog ponašanja, točnije odlaska u crkvu.

Kod ispitivanja odnosa kognitivne reflektivnosti i etnocentrizma nije dobivena značajna povezanost, što iznenađuje s obzirom na ranija istraživanja koja su se bavila društvenim stavovima i kognitivnim stilovima. Točnije, u ranijim istraživanjima (Tetlock, 1983; Sidanius, 1985; Jost i sur., 2003; Thalem i sur., 2010) utvrđuju da stavovi koji pripadaju desnom političkom spektru se pokazuju negativno povezani s analitičkim mišljenjem, odnosno, reflektivnim kognitivnim stilom. Moguće odstupanje u dobivenim rezultatima je što u većini studija nije mjereno specifično etnocentrizam kao društveni stav nego općenito konzervativne, tradicionalne vrijednosti. Kulturna specifičnost uzorka je također bitan faktor kod ovog društvenog pitanja. Važnost etnocentrizma u Republici Hrvatskoj pokazuje i to što se kao društveni stav, u faktorskoj analizi, pojavio kao važno društveno pitanje na reprezentativnom uzorku (Milas, 1998). Valja spomenuti kako na pitanje etnocentrizma mogu utjecati i razne društvene promijene poput tranzicijskog razdoblja zemlje, migracijska kriza, rast popularnosti desne političke struje, ... (Rydgren, 2005; Dutton i Van der Linden, 2017). Još jedan moguć razlog dobivenih rezultata je niska prosječna vrijednost na mjeri etnocentrizma, iz čega proizlazi dodatna potreba za više heterogenim i reprezentativnim uzorkom.

Društveni stav koji nije u centru ranijih studija o odnosu kognitivnih stilova i bitnih društvenih pitanja svakako je modernizam (Van Hiel i sur., 2010). Nasuprot tehnolozijskom tradicionalizmu, prema Milasu i suradnicima (2013) bitna je faceta društvenih stavova jer odražava averziju prema promjeni, što je centralna karakteristika konzervatizma. Korelacijskom analizom dobivena je niska, ali značajna pozitivna povezanost reflektivnog kognitivnog stila i modernizma (Tablica 4). Ovi rezultati ukazuju na to da su oni koji su skloni analitički pristupati informacijama ujedno skloniji podržavati i novije tehnologije. Takva povezanost moguć je odraz analitičkog pristupanja informacijama o novim tehnologijama, a rezultira odmicanjem od moralne panike koja se oduvijek vezala uz nove tehnologije. Termin moralne panike popularizirao je Cohen (1973), a odnosi se na stvaranje slike u društvu (ili državi) kojemu prijete „smrtna opasnost“ ukoliko određeni novitet postane svakodnevnica. To se postiže kada prenositelji medija (novine, televizija) stvaraju priče o danoj tehnologiji koristeći: „preuveličavanje, predviđanje i simbolizaciju“ (Gvozdanović, 2008; str. 419). Ovakav je trend u pojavi novih tehnologija bio poznat kroz povijest; krenuvši od stripova (Wertham, 1954), televizijskih emisija i „seksa na ekranu“ (Gvozdanović, 2008), pojave interneta (Gerland, 2008), nasilja u videoigrama (Kocurek, 2012) itd. U tim slučajevima pomnije promatranje danog noviteta i istraživanje stvarnih društvenih posljedica može dovesti do umanjivanja takvog stava. Niske su korelacije tog društvenog pitanja moguć odraz perifernosti stava (Hewstone i Stroebe, 2003) naspram određenih tehnologija spomenutih u *Skali bitnih društvenih pitanja* (Milas i sur., 2013), točnije manjak interesa za istraživanje stvarnog negativnog/pozitivnog utjecaja pojedinih tehnologija na društvo. Unatoč tome rezultati ukazuju na postojanje takve tendencije.

Provedena korelacijska analiza pokazala je negativnu povezanost stava prema socijalnoj pravdi i reflektivnog kognitivnog stila (Tablica 4). Takvi nalazi iznenađuju obzirom na ranije rezultate koji impliciraju da je analitički, odnosno reflektivni kognitivni stil povezan s manje strogim pogledom na društvenu pravdu, a većom društvenom tolerancijom. Takva se implikacija izvodi iz kroskulturalnih studija Talhema i suradnika (2015) koji nalaze da je konzervatizam negativno povezan s reflektivnim kognitivnim stilom. Iako konzervatizam ili sindrom konzervatizma prema Stankovu i Leeu (2018) implicira stroži pogled na društvene norme, ova dimenzija nije posebno ispitana u spomenutim studijama. Takav nalaz može odraziti društvo u kojemu se pitanja socijalne pravde mnogo ističu u svakodnevnim vijestima te se više nego ikad brine o pravima vjerskih, seksualnih te nacionalnih manjina. Zbog ovakve stvarnosti podržavanje socijalne pravde se može činiti intuitivno jer njezino

nepodržavanje može dovesti do društvenih posljedica poput stvaranja negativne slike o sebi kao politički nekorektnom pojedincu. S druge strane pojedinci koji su uistinu okrenuti reflektivnom pristupanju informacijama, moguće, analizirajući problematiku protive nekritičkom podržavanju borbe za ljudska prava. No, također je potrebno istaknuti kako je sintagma *socijalna pravda* postala sinonim za borbu prava manjina, što se razlikuje od sadržaja čestica subskale socijalne pravde u Skali bitnih društvenih pitanja (Milas i sur., 2013). Naime, skalom je ispitano podržavanje većih poreza za bogate, sindikalne borbe, smanjivanja imovinskih razlika bogatih i siromašnih, većih radničkih prava te poreza na luksuz. S obzirom na sadržaj čestica, točnije je reći kako su analitički pojedinci manje socijalistički orijentirani, nego što su stroži kada su u pitanju prava manjina. Takav je nalaz također moguć odraz kulturalne specifičnosti uzorka koji je sačinjen od ispitanika čija je zemlja doživjela političku i vrijednosnu tranziciju u poslijeratnom razdoblju nakon izlaska iz Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije (Lažnjak, 1995; Milas, 2004). S obzirom na postojeći nesklad s ranijom literaturom, svakako se preporuča daljnje istraživanje stavova prema socijalnoj pravdi kao društvenom pitanju i njihova odnosa s kognitivnim varijablama.

Promotri li se svi rezultati odnosa društvenih stavova i kognitivne reflektivnosti, prva hipoteza je samo djelomično potvrđena. Točnije, pretpostavljalo se da će svi stavovi biti povezani s reflektivnim kognitivnim stilom i to na način da će desni, ili konzervativni, stavovi biti negativno povezan s reflektivnim kognitivnim stilom kao odraz konzervativnog sindroma (Stankov i Lee, 2018), odnosno šireg skupa vrijednosti (Talhem i sur., 2015). To se prikazalo točnim samo za religioznost, stav prema seksualnim slobodama i modernizmu (Tablica 4). S druge strane stav prema socijalnoj pravdi je, suprotno očekivanjima, negativno povezan s „objektivnom“ mjerom analitičnosti mišljenja, dok je značajna veza s etnocentrizmom izostala.

5.2. *Samoprocjene kognitivnog stila i društvena pitanja*

Drugi problem istraživanja odnosio se na ispitivanje odnosa samoopisnih mjera mišljenja, kao indirektnih mjera kognitivne reflektivnosti/intuitivnosti, i društvenih stavova u Republici Hrvatskoj. Tako je odnos religioznosti i kognitivnih stilova ispitan samoopisnim mjerama racionalnosti koje obilježava analitičko pristupanje problemima, te skalom intuitivnog mišljenja kao drugom kraju kontinuuma reflektivnost/intuitivnost (Aarnio i Lindeman, 2005; 2007). Kada se govori o racionalnosti, dobivene su negativne korelacije s ukupnom religioznošću no i sa svim uključenim subskalama: vjerovanje, ponašajna

religioznost i socijalne posljedice religioznosti (Tablica 3). Ovakvi su rezultati u skladu s općom literaturom iz područja (Pennycook i sur., 2016), no također i sa istraživanjima koja su se oslonila isključivo na samoizjavne mjere kognitivnog stila (Aarnio i Lindeman, 2005; 2007). Osim spomenutih nalaza, dodatna potvrda pretpostavljenog odnosa dolazi iz značajne negativne korelacije mjera analitičkog kognitivnog stila i stava religioznosti iz *Skale bitnih društvenih pitanja* (Tablica 6). Kod ispitivanja odnosa vjerovanja intuiciji i religioznosti, korelacijska analiza pokazala je da je vjerovanje vlastitoj intuiciji pozitivno povezano s ukupnom religioznosti pojedinca (Tablica 3). Dodatnu provjeru ovog pitanja vidimo u Tablici 4 gdje je stav religioznosti kao subskale *Skale bitnih društvenih pitanja* (gdje je promatrana isključivo kao društveni stav) pozitivno povezana s intuitivnosti. Kada govorimo o pojedinim dimenzijama religioznosti, vjerovanje intuiciji bilo je pozitivno povezano sa samom dimenzijom vjerovanja u postojanje božanstva, kao i sa ponašajnom dimenzijom religioznosti. Prema ovome, ispitanici koji su više vjerovali svojim emocijama i tzv. „predosjećajima“ ujedno su bili i skloniji vjerovati u ideju postojanja Boga te sudjelovati u religijskim ponašanjima poput molitve ili odlaska na misu. Zanimljivo je istaknuti kako vjerovanje intuiciji nije bilo značajno povezano sa socijalnim posljedicama religioznosti na djelovanje pojedinca. Kako raniji radovi u kojima je korišteno mjerenje intuicije na istovjetan način (Aarnio i Lindeman, 2005; 2007) nisu mjerili ovu dimenziju religioznosti nego religioznost općenito, ova specifična veza nije ranije provjerena. Pretpostavka koja se nameće kod ovakvih rezultata polazi od toga da instinkt za religioznost pojedinci više ispoljavaju u samom vjerovanju i religijskim praksama koje prate takvo vjerovanje od socijalnih posljedica koje su nešto više distalna dimenzija same religioznosti. Drugi moguć razlog ovakvog nalaza mogu biti i društvene norme, odnosno *zeitgeist* u kojemu se sve više naglašava tolerancija, borba za ljudska prava i jednakost. Neke od popularnih socijalnih posljedica npr. predrasude prema pripadnicima drugih zajednica su smanjenje, naročito među mlađom populacijom koja je činila većinu uzorka ispitanika. Kada govorimo o ukupnoj religioznosti i korištenim mjerama kognitivnog stila, potvrđen je pretpostavljeni odnos između reflektivnog mišljenja i religioznosti, te racionalnosti i intuitivnosti i religioznosti kod samoopisnih mjera.

Kod društvenog pitanja seksualnih sloboda, samoopisna mjera racionalnosti mišljenja se pokazala pozitivno povezana sa pozitivnijim stavom prema seksualnim slobodama, iako uz niži kriterij statističke značajnosti (Tablica 4). Ovakav rezultat je u skladu s ranije opisanim rezultatima dobivenim na objektivnoj mjeri reflektivnog kognitivnog stila (Tablica 4).

Moguća objašnjenja ove veze, uz ona ranije navedena kod kognitivne reflektivnosti, su da su sudionici koji su se procijenili racionalnijima također više upuštali u evaluaciju rigidnih i općeprihvaćenih stavova o ljudskoj seksualnosti. S druge strane, intuitivnost nije bila značajno povezana sa stavom prema seksualnim slobodama. Ovaj nalaz je zanimljiv ako zamislimo intuitivnost i racionalnost zamislimo kao krajeve kontinuuma kognitivne reflektivnosti, gdje se ovakav nalaz ne slaže s nalazima dobivenim na objektivnoj i samoopisnoj mjeri kognitivne reflektivnosti. Ovo može biti odraz nedostatka samoopisnih mjera kognitivnog stila koji će biti fokus posljednjeg dijela rasprave.

Korelacijska analiza pokazala je značajnu negativnu povezanost sklonosti racionalnom mišljenju i etnocentrizmu. Iako ovakav nalaz jest u skladu s ranijim nalazima koji su se bavili etnocentrizmom i predrasudama (Tetlock, 1983; Sidanius, 1985; Jost i sur., 2003), iznenađuje ranije spomenuti izostanak takve veze kada su u pitanju objektivne mjere kognitivne reflektivnosti. Ovo ukratko znači da su niže na etnocentrizmu pojedinci koji sebe procjenjuju racionalnima i analitičnima, ali ne i oni kod kojih je uistinu opaženo analitičko rješavanje problema. Ovakvi rezultati mogu ukazivati na efekt korištene metode o kakvom pišu Van Hiel i suradnici (2010), odnosno metodološku varijancu, kada raspravljaju o prednostima korištenja objektivnih mjera kognitivnih stilova. Još jedna specifičnost kod ovakvih različitih rezultata je komponenta samoprocjene koja je odnosi na vlastiti identitet. To jest, postoji mogućnost da je povezano doživljavanje sebe kao racionalne, intelektualno radoznale osobe nije u skladu s iskazivanjem ksenofobije što može dovesti do ovakve povezanosti samoprocjene racionalnosti i etnocentrizma, ali ne i stvarne kognitivne reflektivnosti i etnocentrizma. S druge strane, intuitivnost nije bila značajno povezana s etnocentrizmom.

Kod ispitivanja odnosa stava prema modernizmu i samoprocjena kognitivne reflektivnosti, korelacijska analiza prikazala je nisku, ali značajnu pozitivnu povezanost racionalnog mišljenja i modernizma. Kod samoprocjene intuitivnosti nije dobivena značajna povezanost (Tablica 4). Kako nisu pronađene ranije studije koje su se bavile ovim pitanjem, trenutno ne postoje opće usvojena objašnjenja ovakvih nalaza. Uz ranije opisane mehanizme moralne panike, još jedan razlog zašto su osobe koje sebe procjenjuju više racionalnim skloniji modernim tehnologijama je moguća uloga tehnologija u proširenju znanja. Takvi pojedinci mogu imati pozitivniji stav o modernim tehnologijama jer im upravo one služe kao alat daljnjeg proširenja znanja i lakšeg dolaska do traženih informacija (npr. Internet) kod zadovoljenja intelektualne radoznalosti. Ovdje je nužno spomenuti i karakteristike uzorka

kojeg su činili većinom lađi pojedinci i to informatički pismeni (bar u toliko mjeri da sudjeluju u *online* istraživanju) Izostanak povezanosti sa samoprocjenom intuitivnosti i modernizma također je zanimljiva, a može biti odraz toga da su čestice Skale vjerovanja intuiciji neprimjenjive na tehnologiju u smislu da se tehnologija pojavila jako kasno u ljudskoj povijesti da bi za nju pojedinci vezali određeni „predosjećaj“ prije bilo kakvog informiranja o istoj. Naravno, budući da se radi o samoopisnoj mjeri, ovaj je nalaz svakako potrebno dalje istražiti, kao i moguće uzroke nalaza s obzirom da su u suprotnosti sa samoopisnim i objektivnim mjerama reflektivnosti kognitivnog stila.

Kada govorimo o stavu prema socijalnoj pravdi kao društveno važnom pitanju, provedena korelacijska analiza pokazala je pozitivnu povezanost socijalne pravde i samoprocjene intuitivnosti (Tablica 4). Iako je ovdje mogućnost posegnuti za cijelom teorijom evolucijski urođenog altruizma kako bi se objasnili dobiveni rezultati nužno je ostati kritičan s obzirom na korištenu metodu. Naime, prema teoriji de Waala (2001) osjećaj za društvenu pravdu se pojavljuje kod evolucijski bliskih vrsta gdje postoji velik broj dokaza da društvena pravda i osjećaj za pomoć drugima uistinu jesu nešto intuitivno i urođeno. S druge strane, obzirom na ranije objašnjen sadržaj čestica subskale socijalne pravde, nužno je biti kritičan prema korištenoj metodi. S jedne strane, radi se o samoprocjeni intuitivnosti koju autori opisuju kao većinski nesvjesnu i automatsku u kognitivnom funkcioniranju (Khaneman, 2013) i samoprocjeni socijalne pravde gdje se većinom orijentiramo na pitanja socijalističkog političkog uređenja. Ovakvi rezultati svakako predstavljaju zanimljive nalaze koji iziskuju daljnje istraživanje odnosa navedenih konstrukata.

Promotre li se svi rezultati odnosa društvenih stavova i samoprocjena kognitivne reflektivnosti, druga hipoteza se samo djelomično potvrđuje. Točnije, i ovdje se pretpostavljalo da će svi stavovi biti povezani s reflektivnim kognitivnim stilom i to na način da će desni, ili konzervativni, stavovi biti negativno povezan s racionalnim mišljenjem, i pozitivno s intuitivnosti. Kod racionalnosti se to prikazalo točnim za stavove religioznosti, stavove prema seksualnim slobodama i modernizmu (Tablica 4). S druge strane stav prema socijalnoj pravdi je, suprotno očekivanjima, negativno povezan sa samoopisnom analitičnosti mišljenja, kao i stav prema etnocentrizmu. Intuitivnost je pokazala povezanost s religioznosti kao stavom u skladu s očekivanjima dok je odnos intuitivnosti i socijalne pravde bio u smjeru suprotnom od očekivanog. Jedan moguć razlog za izostanak predviđenih veza s intuitivnosti je, ranije spomenuta, Kahnemanova (2013) postavka da je intuitivan stil mišljenja, sustav 1, izvan naše kontrole i često izvan naše svijesti. Pa je onda

zahvaćanje takvog konstrukta skalom samoprocjene moguće „preambiciozno“ te implicira razlikovanje intuitivnosti i percepcije vlastite intuitivnosti.

5.3. Prediktori religioznosti

Kako se radovi koji se bave pitanjem religioznosti često bave ili isključivo perspektivnom kognitivne psihologije (Pennycook i sur., 2016) ili pak perspektivom socijalne psihologije (Myers, 1996), integracija tih nalaza predstavlja izazov psihologije religioznosti. Pojedini autori (Stankov i Lee, 2018) uviđaju ovaj problem i uzimaju integraciju različitih nalaza kao imperativ u boljem razumijevanju konstrukta religioznosti. Ovo istraživanje također nastoji pratiti taj pozitivan trend te jedan od ciljeva postaje utvrditi zasebne doprinose reflektivnog kognitivnog stila i društvenih stavova kod objašnjenja varijabilnosti religioznosti (Tablica 6). Od demografskih varijabli, spol se pokazao značajnim prediktorom pri čemu su žene izvještavale o većoj religioznosti. Spolne razlike u religioznosti su jedan od najkonzistentnijih nalaza unutar psihologije religioznosti pa su autori Trzebiatowska i Bruce (2012), ne tako davno, objavili knjigu naslova *Zašto su žene religioznije od muškaraca?*. Dob se također pronalazi kao značajan prediktor religioznosti u relevantnoj literaturi, iako nalazi nisu toliko jasni kao u slučaju varijable spola. Dobiveno je da je dob negativan prediktor religioznosti (Tablica 6) što nije u potpunosti u skladu s relevantnom literaturom (Cox i Hammonds, 1989). Ipak, Argue, Johnson i White (1999) pronalaze nelinearan odnos religioznosti i dobi te izvještavaju o porastu religioznosti između 18 i 30 godina. Upravo u toj dobnoj skupini se nalazi većina sudionika istraživanja te stoga možemo pretpostaviti da je dobna ograničenost uzorka djelomično uzrok dobivenih rezultata. Ovakve nalaze je nužno provjeriti na dobno reprezentativnom uzorku. Iako su se oba prediktora pokazala značajnim u ovom istraživanju, dob je ostala kao jedini značajan prediktor u finalnoj regresijskoj jednadžbi. Uvođenjem varijable reflektivnog kognitivnog stila, postotak objašnjenja se značajno povećao (7%) te kognitivni stil ostaje značajan prediktor religioznosti, što je u skladu s ranijom literaturom (Pennycook i sur., 2016). kod rezultata povezanih s varijablama dobi i spola nužno je istaknuti kako je uzorak bio dobno i spolno ograničen, odnosno, bio je sačinjen većinom od mlađih odraslih te su većinu uzorka činile ispitanice. Društveni stavovi (prema etnocentrizmu, modernizmu, seksualnim slobodama i socijalnoj pravdi) kao skup varijabli također značajno mijenjaju postotak objašnjene varijance (21%) no jedino se stav prema seksualnim slobodama pokazao kao značajan prediktor varijabilnosti religioznosti. Ovakvi rezultati su u skladu s ranijim nalazima gdje su se seksualna ponašanja pokazala kao najznačajniji prediktor religijskih ponašanja poput odlaska u crkvu (Weeden, Cohen i

Kenrick; 2008). Razlog ovome jest uska povezanost religioznosti i seksualnosti jer svaka religija, odnosno religijska dogma, ima svoje učenje te pravila o ljudskoj seksualnosti. Jasno je da će se pripadnici pojedine religije, naročito oni religiozniji, ponašati u skladu s internaliziranim vrijednostima (Masters, Johnson i Kolodny, 2006). S obzirom na usku vezanost religioznosti i seksualnosti, prediktivnost je očekivana, no uzročnost ove veze je još uvijek kompleksno pitanje koje iziskuje dodatan trud stručnjaka iz područja. Kako je konačna jednadžba mogla objasniti 35% varijance religioznosti, postaje jasno da je uz opisane varijable nužno uključiti i druge važne varijable pri razumijevanju religioznosti, poput ličnosti, odgoja i sl.

5.4. Odnos između objektivnih i samoopisnih mjera kognitivnog stila

Posljednji dio rada posvećen je odnosu između različitih mjera kognitivne reflektivnosti, odnosno, analitičnosti. Korelacijska je analiza pokazala značajnu povezanost između Testa kognitivne reflektivnosti (Frederick, 2005; Toplak, West i Stankovich, 2014; Thomson i Oppenheimer, 2016; Primi i sur. 2016)) i Upitnika racionalnog i intuitivnog mišljenja (Norris, Pacini i Epstein, 1998), i to na obje subskale: racionalnost i intuitivnost (Tablica 7). Obje su subskale povezane s CRT-om u očekivanom smjeru, odnosno sudionici koji su se procijenili kao više racionalni uistinu i jesu postizali bolje rezultate na „objektivnoj“ mjeri analitičnosti kognitivnog stila. Suprotno tome sudionici koji su procijenili da vjeruju svojoj intuiciji, odnosno predosjećajima o svojoj okolini, postizali su lošije rezultate na zadacima koji su tražili analitičko mišljenje. Međutim, iako takvi rezultati potvrđuju četvrtu hipotezu kojom se pretpostavio upravo opisan smjer rezultata, nužno je istaknuti kako su ove korelacije, iako značajne, niske što je naročito važno ako uzmemo u obzir da su u različitim istraživanjima korištene kao mjera istog konstrukta (Morgan i sur., 2017). Pretpostavimo li takvu svrhu ovih instrumenata, njihova konvergentna valjanost nije zadovoljavajuća (Milas, 2004). No, ovdje je nužno istaknuti mogućnost da ta dva instrumenta ispituju različite konstrukte. Dok objektivnije mjere poput CRT-a uistinu mjere stvarno analitično ponašanje pojedinca u situaciji koja takav stil iziskuje, REI-10 mjeri vlastitu percepciju o tome koliko smo racionalni ili intuitivni pojedinci, a upravo rezultati ovoga rada govore u prilog tome da, iako povezani, ova se dva aspekta pojedinca mogu značajno razlikovati. Slični nalazi sa povezani s konstruktom socijalne podrške, gdje je ta razlika između percepcije i stvarne socijalne podrške toliko važna da se različita istraživanja bave ovom razlikom te donose nalaze koji impliciraju različitu važnost jedne i druge u različitoj životnoj dobi (Berk, 2008). U prilog pretpostavci o nužnom razlikovanju samoprocjena i stvarne kognitivne

reflektivnosti govori i neznčajna povezanost dviju subskali REI-10. Točnije, racionalnost i intuicija nisu bile povezane (Tablica 7), što znači da je moguće procjenjivanje pojedinca visoko na obje subskale, nisko na obje, visoko na racionalnosti i nisko na intuiciji i obrnuto. Drugim riječima, sudionici su čak i te dvije dimenzije *selfa* doživjeli potpuno nezavisno, dok s druge strane kognitivna intuitivnost i reflektivnost teoretski pretpostavljaju kontinuum gdje je u praktičnom smislu nemoguće istovremeno postići i visok i nizak rezultat. S obzirom na dane argumente predlaže se razdvajanje tih mjera u budućim istraživanjima kao i istraživanje njihovog odnosa u različitim eksperimentalnim manipulacijama. Kod istraživanja društvenih stavova, u donošenju zaključaka ipak valja prednost dati objektivnijim mjerenjima kognitivnog stila. Takve postavke predlažu i Van Hiel i suradnici (2010) ističući da je ispravnije koristiti ponašajne mjere kognitivnih stilova. Naime, autori tvrde da kada su podaci dobiveni samoopisnim mjerama, takav rezultat se može pripisati efektu vezanom za metodu, preklapanju sadržaja zavisnih i nezavisnih varijabli, varijancom zajedničke metode, semantičkom preklapanju ili ispunjavanju u skladu s konceptualnim pretpostavkama o svrsi istraživanja.

5.5. Metodološka ograničenja istraživanja

U budućim istraživanjima ove tematike svakako treba nešto više pažnje posvetiti heterogenosti uzorka kako bi se prikupila što realnija slika religioznosti i drugih društvenih stavova u našoj kulturi, kao i zastupljenost pojedinih kognitivnih stilova (ili njezina percepcija). Ovo se naročito odnosi na sklonost istraživanja društvenih znanosti da odabiru ranije spomenuti WIERD tip uzorka, koji je često manje religiozan što narušava normalnost distribucije rezultata (Tablica 1). Nadalje, nužno je posvetiti više pažnje odnosu samoopisnih i objektivnih mjera kognitivne reflektivnosti. U svrhu bolje kontrole ispunjavanja danih mjernih instrumenata, naročito CRT-a, predlaže se replikacija rezultata uz papir-olovka način rješavanja upitnika. Osim toga, predlaže se ispitivanje odnosa reflektivnosti/intuitivnosti, inteligencije te većeg broja varijabli iz tzv. sindroma konzervatizma kako bismo što bolje mogli objasniti odnos ovih, za život bitnih, pitanja s kognitivnim varijablama te na taj način bolje predviđati društvene ishode s obzirom na populaciju u pitanju. Osim navedenih mogućih načina poboljšavanja nacrta, valja ukazati ograničenja istraživanja poput većinski studentskog uzorka, nesklada između zastupljenosti muškaraca i žena, slabe kontrole vremena provedenog rješavajući CRT-a koji može biti važan čimbenik kod točnosti te općenito manje kontrole koja se veže uz *online* tip istraživanja. Kao važan metodološki nedostatak se ističe upoznatost opće javnosti s *Testom*

kognitivne reflektivnosti (Frederick, 2005), koji se nastojao što više umanjiti time što je korištena produljena verzija testa koji broji četiri puta više čestica (Toplak, West i Stankovich, 2014; Thomson i Oppenheimer, 2016; Primi i sur. 2016). Posljednji nedostatak koji valja istaknuti je onaj vezan za utjecaj nagrade na motivaciju ispitanika. Naime, kako ističe Hidi (2016) nagrade koje se vezuju za učinak, ili za samo sudjelovanje bez obzira na učinak, mogu promijeniti motivaciju sudionika u istraživanju a samim time i rezultirati iskrivljenim podacima. Ovaj nedostatak se nastojao umanjiti činjenicom da je sudjelovanje u nagradnoj igri bilo opcionalno. Dakle, samo sudionici koji su odlučili da žele sudjelovati u mogućnosti da osvoje nagradu (ulaznicu za kino) su to po završetku odabrali.

6. ZAKLJUČAK

Postoji značajna povezanost kognitivne reflektivnosti i društvenih stavova (religioznosti, etnocentrizma, modernizma, socijalne pravde i stava prema seksualnim slobodama) u Republici Hrvatskoj, no taj odnos dijelom ovisi o načinu mjerenja kognitivne reflektivnosti. Objektivne mjere reflektivnog kognitivnog stila pokazale su značajnu negativnu povezanost s religioznosti na svim dimenzijama tog konstrukta: religijsko vjerovanje, ponašanje te socijalne posljedice religioznosti. Takav je rezultat dobiven i kod samoprocjene racionalnosti, dok je mjera intuitivnosti pozitivno povezana s ukupnom religioznosti i njezine prve dvije dimenzije (religijsko vjerovanje i ponašanje). Stavovi prema seksualnim slobodama pozitivno su povezane s reflektivnim kognitivnim stilom bez obzira radilo se o Testu kognitivne reflektivnosti ili samoprocjeni racionalnosti, što vrijedi i za stav prema modernizmu. Za razliku od toga, etnocentrizam je negativno povezan s reflektivnim mišljenjem samo kod samoprocjene racionalnosti vlastitog mišljenja. Posljednji važan društveni stav, stav prema socijalnoj pravdi, pozitivno je povezan sa samoprocjenom vlastite intuitivnosti te negativno s reflektivnim kognitivnim stilom, no samo kod objektivne mjere kognitivne reflektivnosti. Reflektivni kognitivni stil i društveni stavovi (etnocentrizam, modernizam, socijalna pravda i stav prema seksualnim slobodama) su značajni prediktori religioznosti pojedinca, te s demografskim varijablama spola i dobi mogu objasniti 35% varijance religioznosti. Pri tome, uz dob i reflektivno mišljenje, od svih ispitivanih društvenih stavova, jednino se stav prema seksualnim slobodama pokazao kao značajni prediktor religioznosti. Samoopisna mjera racionalnosti i „objektivna“ mjera reflektivnosti nisko su pozitivno povezane, dok je „objektivna“ mjera reflektivnog stila nisko negativno povezana sa samoprocjenom intuitivnosti.

7. LITERATURA

- Aarnio, K., Lindeman, M. (2005). Paranormal beliefs, education, and thinking styles. *Personality and Individual Differences*, 39, 1227–1236.
- Aarnio, K., Lindeman, M. (2007). Religious people and paranormal believers: Alike or different? *Journal of Individual Differences*, 28(1), 1–9.
- Argue, A., Johnson, D. R., White, L. K. (1999). Age and religiosity: Evidence from a three-wave panel analysis. *Journal for the Scientific Study of Religion*, 38(3) 423-435.
- Bering, J. (2012) *Instinkt za Boga*. Zagreb: Naklada Ljevak
- Berk, L. (2008). *Psihologija cjeloživotnog razvoja*. Jastrebarsko: Naklada Slap.
- Brown, T.A. (2006). *Confirmatory factor analysis for applied research*. New York: The Guilford Press.
- Bubić, A., Erceg, N. (2015). Uloga kognitivnih stilova u razumijevanju kognitivnog funkcioniranja pojedinaca. *Suvremena psihologija*, 18(2), 159-173.
- Cacioppo, J. T., Petty, R. E. (1982). The need for cognition. *Journal of personality and social psychology*, 42(1), 116.
- Carey, J. M. (1991). The issue of cognitive style in MIS/DSS research. U Carey, J.M. (1991) *Human factors in Information Systems: An organizational perspective*, 337-348.
- Cohen, S. (1973). *Folk devils and moral panics: The creation of the mods and rockers*. St Albans: Paladin
- Cristofori, I., Bulbulia, J., Shaver, J. H., Wilson, M., Krueger, F., Grafman, J. (2016). Neural correlates of mystical experience. *Neuropsychologia*, 80 (1), 212-220.
- Ćorić, Š. Š. (1998). *Psihologija religioznosti*. Jastrebarsko: Naklada Slap
- Ćorić, Š. Š. (2003). *Psihologija religioznosti*. Jastrebarsko: Naklada Slap
- Diamond, A. (2013). Executive functions. *Annual review of psychology*, 64, 135-168.
- Dunkel, C. S. (2015). Beyond the cultural mediation hypothesis: A reply to Dutton (2013). *Intelligence*, 49, 186-191.

- Dutton, E. (2013). The Savanna-IQ interaction hypothesis: A critical examination of the comprehensive case presented in Kanazawa's The Intelligence Paradox. *Intelligence*, 41(5), 607-614.
- Dutton, E., Van der Linden, D. (2017). Why is intelligence negatively associated with religiousness?. *Evolutionary Psychological Science*, 3(4), 392-403.
- Epstein, S., Pacini, R., Denes-Raj, V., Heier, H. (1996). Individual differences in intuitive–experiential and analytical–rational thinking styles. *Journal of personality and social psychology*, 71(2), 390.
- Evans, J. S. B. (2006). Dual system theories of cognition: Some issues. U: *Proceedings of the Annual Meeting of the Cognitive Science Society* (Vol. 28, No. 28).
- Eysenck, H. J. (1954). *The psychology of politics*. New York: Praeger.
- Frederick, S. (2005). Cognitive reflection and decision making. *The Journal of Economic Perspectives*, 19(4), 25-42.
- Garland, D. (2008). On the concept of moral panic. *Crime, Media, Culture*, 4(1), 9–30.
- Green, M., Elliott, M. (2010). Religion, health, and psychological well-being. *Journal of religion and health*, 49(2), 149-163
- Gvozdanović, A. (2008). Moralna panika; Kenneth Thompson. *Sociologija i prostor*, 46 (3/4 (181/182)), 418-422.
- Harvey, O. J., Hunt, D. E., Schroder, H. M. (1961). *Conceptual systems and personality organization*. New York: Wiley
- Henrich, J., Heine, S. J., Norenzayan, A. (2010). The weirdest people in the world?. *Behavioral and Brain Sciences*, 33(2-3), 61-83.
- Hewstone, M., Ströbe, W., (2003). *Socijalna psihologija*. Jastrebarsko: Naklada Slap
- Hidi, S. (2016). Revisiting the role of rewards in motivation and learning: Implications of neuroscientific research. *Educational Psychology Review*, 28(1), 61-93.

- Hu, L., i Bentler, P. M. (1999). Cutoff criteria for fit indexes in covariance structure analysis: Conventional criteria versus new alternatives. *Structural Equation Modeling*, 6, 1–55.
- Hume, D. (1907). *Dialogues concerning natural religion*. Edinburgh: William Blackwood.
- Jost, J. T., Glaser, J., Kruglanski, A. W., Sulloway, F. J. (2003). Political conservatism as motivated social cognition. *Psychological bulletin*, 129(3), 339.
- Kahneman, D. (2013). *Misliti, Brzo i Sporo*. Zagreb: Mozaik knjiga
- Kanazawa, S. (2012). *The intelligence paradox: Why the intelligent choice isn't always the smart one*. New York: Wiley.
- Kocurek, C. A. (2012). The agony and the exidy: A history of video game violence and the legacy of death race. *Game Studies*, 12(1).
- Koenig, G., Larson, D. B. (2001). Religion and mental health: Evidence for an association. *International review of psychiatry*, 13(2), 67-78.
- Kozhevnikov, M. (2007). Cognitive styles in the context of modern psychology: toward an integrated framework of cognitive style. *Psychological bulletin*, 133(3), 464-481.
- Lažnjak, J. (1995). Tradicionalna i nova religioznost u postkomunizmu: promjene u religioznosti studenata 1990.–1994.. *Društvena istraživanja*, 6(1), 49-70.
- Loewenthal, K. (2000). *Psychology of religion*. Oxford: Oneworld Publications.
- Marks, L. (2005). Religion and bio-psycho-social health: A review and conceptual model. *Journal of Religion and Health*, 44(2), 173-186.
- Meisenberg, G., Rindermann, H., Patel, H., Woodley, M. A. (2012). Is it smart to believe in God? The relationship of religiosity with education and intelligence. *Temas em Psicologia*, 20(1), 101-120.
- Muthén, L. K., i Muthén, B. O. (2011). *Mplus User's Guide (Sixth Edition)*. Los Angeles, CA: Muthén & Muthén.
- Masters, W. H., Johnson, V. E., Kolodny, R. C. (2006) *Ljudska seksualnost*. Jastrebarsko: Naklada Slap

- Milas, G. (2004). *Ličnost i društveni stavovi*. Jastrebarsko: Naklada slap.
- Milas, G. (2005) *Istraživačke metode u metodologiji i drugim istraživačkim znanostima*. Jastrebarsko: Naklada Slap.
- Milas, G. i Mesić, A. (2015). *Relativni udio kognitivnih čimbenika i osobina ličnosti u objašnjavanju praznovjerja*. Sveučilište u Zagrebu: Filozofski fakultet. Neobjavljeni diplomski rad.
- Milas, G., Mlačić, B., Mikloušić, I. (2013). Construct validation of a General Social Attitudes Scale (SAS_G). *Journal of Individual Differences*, 34(4), 203-213.
- Milas, G., Rihtar, S. (1998). The structure of social attitudes in Croatia. *Društvena istraživanja: časopis za opća društvena pitanja*, 7(6), 885-905.
- Mohandas, E. (2008). Neurobiology of spirituality. *Mens sana monographs*, 6(1), 63-80.
- Morgan, J., Wood, C., Caldwell-Harris, C. (2017). Reflective thought, religious belief, and the social foundations hypothesis. U: *The new reflectionism in cognitive psychology: Why reason matters*. New York: Routledge
- Myers, S. M. (1996). An interactive model of religiosity inheritance: The importance of family context. *American Sociological Review*, 61, 858-866.
- Net.hr, portal (2016). *PROSTITUCIJA U HRVATSKOJ: Imamo oko 7000 seksualnih djelatnica i čak 100.000 korisnika njihovih usluga*. Preuzeto s: <http://net.hr/danas/hrvatska/prostitucija-sto-je-to-imamo-oko-7000-seksualnih-djelatnica-i-100-000-korisnika-njihovih-usluga>
- Newberg, A., D'Aquili, E. G., Rause, V. (2002). *Why God won't go away: Brain science and the biology of belief*. Ballantine Books.
- Norris, P., Pacini, R., Epstein, S. (1998). The rational-experiential inventory, short form. Unpublished inventory, Amherst, MA: University of Massachusetts.
- Nyborg, H. (2009). The intelligence–religiosity nexus: A representative study of white adolescent Americans. *Intelligence*, 37(1), 81-93.
- Paivio, A. (1971). *Imagery and verbal processes*. New York: Holt, Rinehart and Winston.

- Pennycook, G., Cheyne, J. A., Seli, P., Koehler, D. J., Fugelsang, J. A. (2012). Analytic cognitive style predicts religious and paranormal belief. *Cognition*, *123*(3), 335-346.
- Pennycook, G. (2014). Evidence that analytic cognitive style influences religious belief: Comment on Razmyar and Reeve (2013). *Intelligence*, *43*(1), 21-26.
- Pennycook, G., Ross, R. M., Koehler, D. J., Fugelsang, J. A. (2016). Atheists and agnostics are more reflective than religious believers: Four empirical studies and a meta-analysis. *PloS one*, *11*(4), e0153039.
- Primi, C., Morsanyi, K., Chiesi, F., Donati, M. A., Hamilton, J. (2016). The development and testing of a new version of the cognitive reflection test applying item response theory (IRT). *Journal of Behavioral Decision Making*, *29*(5), 453-469.
- Razmyar, S., Reeve, C. L. (2013). Individual differences in religiosity as a function of cognitive ability and cognitive style. *Intelligence*, *41*(5), 667-673.
- Rydgren, J. (2005). Is extreme right-wing populism contagious? Explaining the emergence of a new party family. *European journal of political research*, *44*(3), 413-437.
- Sidanius, J. (1985). Cognitive functioning and sociopolitical ideology revisited. *Political Psychology*, *6*(4), 637-661.
- Shenhav, A., Rand, D. G., Greene, J. D. (2012). Divine intuition: cognitive style influences belief in God. *Journal of Experimental Psychology: General*, *141*(3), 423-428.
- Stankov, L., Lee, J. (2018). Conservative Syndrome and the understanding of negative correlations between religiosity and cognitive abilities. *Personality and Individual Differences*, *131*, 21-25.
- Stanovich, K. E., Toplak, M. E., West, R. F. (2008). The development of rational thought: A taxonomy of heuristics and biases. *Advances in child development and behavior*, *36* (1), 251-285.
- Talhelm, T., Haidt, J., Oishi, S., Zhang, X., Miao, F. F., Chen, S. (2015). Liberals think more analytically (more “WEIRD”) than conservatives. *Personality and Social Psychology Bulletin*, *41*(2), 250-267.

- Thomson, K. S., Oppenheimer, D. M. (2016). Investigating an alternate form of the cognitive reflection test. *Judgment and Decision Making*, 11(1), 99-113.
- Toplak, M. E., West, R. F., Stanovich, K. E. (2011). The Cognitive Reflection Test as a predictor of performance on heuristics-and-biases tasks. *Memory & cognition*, 39(7), 1275.
- Toplak, M. E., West, R. F., Stanovich, K. E. (2014). Assessing miserly information processing: An expansion of the Cognitive Reflection Test. *Thinking & Reasoning*, 20(2), 147-168.
- Van Hiel, A., Onraet, E., De Pauw, S. (2010). The relationship between social-cultural attitudes and behavioral measures of cognitive style: A meta-analytic integration of studies. *Journal of personality*, 78(6), 1765-1800.
- de Waal, F. (2001). *Prirodno dobri - podrijetlo ispravnog i pogrešnog kod ljudi i drugih životinja*. Zagreb: Jesenski i Turk
- Webster, G. D., Duffy, R. D. (2016). Losing faith in the intelligence–religiosity link: New evidence for a decline effect, spatial dependence, and mediation by education and life quality. *Intelligence*, 55, 15-27.
- Weeden, J., Cohen, A. B., Kenrick, D. T. (2008). Religious attendance as reproductive support. *Evolution and Human Behavior*, 29(5), 327-334.
- Wertham, F. (1954). *Seduction of the Innocent*. New York: Rinehart.
- Wilson, G. D., Patterson, J. R. (1968). A new measure of conservatism. *British Journal of Social and Clinical Psychology*, 7, 264–269.
- Witkin, H. A., Lewis, H. B., Hertzman, M., Machover, K., Bretnall, P. M., Wapner, S. (1954). *Personality through perception: An experimental and clinical study*. New York: Harper & Brothers.
- Witkin, H. A., Moore, C. A., Goodenough, D. R., Cox, P. W. (1977). Field dependent and field independent cognitive styles and their educational implications. *Review of Educational Research*, 47(1), 1–64.

Zadovoljna, hrvatski portal (2016). Najkraći test inteligencije: 3 pitanja otkrivaju jeste li genijalac. Preuzeto 16.10.2018. s: <https://zadovoljna.dnevnik.hr/clanak/najkraci-test-inteligencije-koji-otkriva-jeste-li-genijalac---490391.html>

Zarevski, P. (2012). *Struktura i Priroda Inteligencije*. Jastrebrsko: Naklada Slap

Zulić, M. (2016). *Povezanost religioznosti i kognitivnih stilova kod studenata*. Neobjavljeni završni rad. Zadar: Sveučilište u Zadru

PRILOG: Tablica interkorelacija svih ispitanih varijabli

Varijabla	1.	2.	3.	4.	5.	6.	7.	8.	9.	10.	11.	12.	13.	14.
1. Dob	1.00													
2. Spol	-.22**	1.00												
3. Racionalnost	.15**	-.19**	1.00											
4. Intuitivnost	-.03	.10**	-0.03	1.00										
5. kognitivna reflektivnost	.18**	-.30**	.29**	-.16**	1.00									
6. Religioznost	-.28**	.20**	-.23**	.19**	-.34**	1.00								
7. religijsko vjerovanje	-.25**	.23**	-.23**	.22**	-.33**	.97**	1.00							
8. Obredna religioznost	-.29**	.17**	-.19**	.16**	-.31**	.94**	.85**	1.00						
9. Socijalne posljedice religioznosti	-.19**	.10**	-.23**	.09	-.32**	.79**	.70**	.65**	1.00					
10. Stav religioznosti	-.29**	.22**	-.24**	.12**	-.30**	.90**	.88**	.84**	.71**	1.00				
11. Seksualne slobode	.16**	-.16**	.12*	-.07	.22**	-.56**	-.52**	-.52**	-.50**	-.57**	1.00			
12. Etnocentrizam	.00	-.08	-.10*	-.01	-.08	.23**	.19**	.19**	.34**	.22**	-.37**	1.00		
13. Modernizam	.05	-.16**	.14**	.09	.17**	-.21**	-.23**	-.14**	-.17**	-.24**	.32**	-.30**	1.00	
14. Socijalna pravda	.07	.11*	-.07	.13*	-.11*	-.03	-.01	-.05	-.07	-.05	.16**	-.33**	.11*	1.00